

RAPORT

**O STANIE ZACHOWANIA
ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
W WOJEWÓDZTWIE
KUJAWSKO-POMORSKIM**

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE KUJAWSKO-POMORSKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Toruniu
Robert Kola
Leszek Kotlewski
Adam Paczuski

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	13
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	25
1.	Tło historyczno-kulturowe	25
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	26
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	36
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	49
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	49
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	55
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	55
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	59
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	78
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	85
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	85
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	88
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	88
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	93
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	99

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie kujawsko-pomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w województwie kujawsko-pomorskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomości (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomości: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce*.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednolicone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków, oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomości w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzji określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wewnątrz urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (propozycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Województwo kujawsko-pomorskie składa się z kilku regionów historycznych o odmiennych tradycjach kulturowych. Są to: Kujawy, ziemia chełmińska, ziemia michałowska, ziemia dobrzyńska, część Pałuk oraz fragmenty regionów należących historycznie i etnograficznie do Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego, m.in. Krajny, Kociewia, Borów Tucholskich czy Kosznajderii. Pod względem historycznym i kulturowym Kujawy, Pałuki i częściowo Krajna związane były z Wielkopolską; ziemie dobrzyńska i michałowska – z Mazowszem; natomiast ziemia chełmińska, Kociewie, rejon Borów Tucholskich i Kosznajderii – z Pomorzem Gdańskim. W średniowieczu północna część obecnego województwa należała najpierw do księstwa pomorskiego, a następnie do państwa zakonnego, Kujawy stanowiły oddzielne księstwo, natomiast ziemia dobrzyńska związana była głównie z księstwem mazowieckim. W okresie zaborów Kujawy i ziemia dobrzyńska znalazły się w granicach zaboru rosyjskiego, a pozostałe regiony w zaborze pruskim. Zauważalny do dziś wpływ na krajobraz doliny dolnej Wisły miało osadnictwo menonickie. Takie pochodzenie historyczno-kulturowe regionów wchodzących w skład województwa kujawsko-pomorskiego znajduje odzwierciedlenie w kształcie i zróżnicowaniu znajdującego się na jego terenie zasobu zabytkowego.

Najstarsze zabytki architektury znajdują się na terenie Kujaw, które obok Wielkopolski są regionem chyba najsilniej związanym historycznie i artystycznie z początkami państwa polskiego. To właśnie tu, na stosunkowo niewielkim obszarze, ulokowane są najwybitniejsze dzieła architektury romańskiej w Polsce. Są to m.in. zabytki znajdujące się w Inowrocławiu, Kruszwicy, Mogilnie i Strzelnie. Zabytki z okresu średniowiecza, zarówno te o charakterze sakralnym, jak i obronnym oraz urbanistycznym, najliczniej występują na terenach zajętych przez zakon krzyżacki. Brodnica, Chełmno, Grudziądz, Radzyń Chełmiński, Toruń, Tuchola należały do najważniejszych ośrodków państwa zakonnego. W mniejszej liczbie zabytki średniowiecznej architektury występują na Kujawach oraz ziemi dobrzyńskiej. Architektura renesansowa i manierystyczna licznie reprezentowana jest głównie w budownictwie mieszkalnym dużych ośrodków miejskich – m.in. Chełmna i Torunia. Czasy baroku pozostawiły mniejszy ślad w zasobie zabytkowym i występują głównie w mniejszych ośrodkach na południu województwa (czyli na te-

renach związanych z Wielkopolską i Mazowszem). Są to przede wszystkim obiekty sakralne. Klasycyzm i neostyle odcisnęły swe piętno na architekturze rezydencjonalnej na terenie całego województwa. Architektura neostylowa i eklektyczna z II połowy XIX i początku XX w. obecna jest zarówno w mniejszych, jak i większych ośrodkach miejskich oraz w zespołach dworsko-folwarcznych. Należy zauważyć także niewielki ilościowo, ale ważny jakościowo zasób obiektów architektury modernistycznej, głównie z okresu międzywojennego.

2.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W województwie kujawsko-pomorskim znajdują się obecnie (według stanu na 30 kwietnia 2016 r.) 3062 obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków. Stanowi to 4,32% wpisów w skali całego kraju i należy do najniższych wartości procentowych wśród województw. Mniejszy udział procentowy mają tylko województwa łódzkie (3,82%), podlaskie (3,22%) i świętokrzyskie (2,33%).

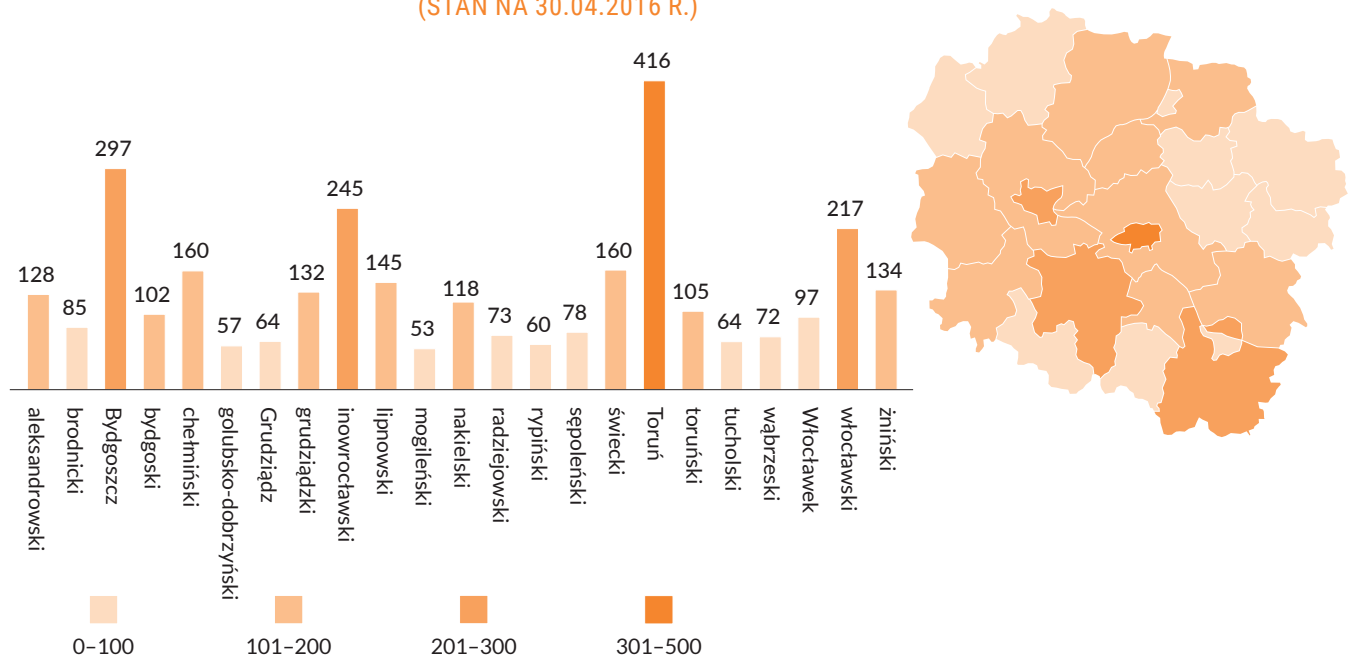
Spośród zabytków znajdujących się na terenie województwa kujawsko-pomorskiego na szczególną uwagę zasługują obiekty o wyjątkowej wartości w skali kraju. Są to m.in. zabytki architektury romańskiej na Kujawach: pobenedyktynski kościół i klasztor w Mogilnie, kolegiata pw. św. Piotra i Pawła w Kruszwicy, kościół-rotunda pw. św. Prokopa wraz z kościołem klasztorным Norbertanek w Strzelnie, w którym zachowały się słynne tzw. kolumny strzelneńskie, oraz kościół pw. NMP w Inowrocławiu. Dość licznie są reprezentowane w województwie cenne przykłady średniowiecznej architektury obronnej, wśród której są m.in. krzyżackie zamki w Brodnicy, Golubiu-Dobrzyniu, Radzynie Chełmińskim, Świeciu nad Wisłą, ruina zamku w Toruniu, a także dobrze zachowane zespoły średniowiecznych fortyfikacji miejskich Chełmna oraz Torunia. Wymienić tu należy także ruiny polskich zamków w Kruszwicy (tzw. Mysią Wieżę) i w Wenecji. Wśród gotyckich obiektów architektonicznych szczególnie ważne są nie tylko zabytki sakralne, jak najstarsze kościoły Torunia: pw. św. Janów, Wniebowzięcia NMP, św. Jakuba, kościół katedralny w Chełmży, ale także municypalne, jak Ratusz Staromiejski i Dwór Mieszczański w Toruniu, zespół spichrzy w Grudziądzu, oraz mieszkalne, jak kamienica Dom Kopernika w Toruniu. Do wyjątkowych w skali ogólnopolskiej należą także pochodzące z czasów renesansu i baroku: bursa Gimnazjum Akademickiego w Toruniu, renesansowy ratusz w Chełmnie, kościół i klasztor w Rywałdzie Królewskim, zespół kalwarii w Pakości, drewniany kościół w Pieraniu, kościół pw. św. Ducha w Toruniu. Wśród najcenniejszych obiektów architektonicznych z późniejszych okresów należy wymienić: klasycystyczny pałac w Lubostroniu, regotyzowaną katedrę pw. Wniebowzięcia NMP we Włocławku, eklektyczny zespół dworca kolejowego w Aleksandrowie Kujawskim, neoromański kościół pw. Zwiastowania NMP w Inowrocławiu, modernistyczne Collegium Minus Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Niebagatelną wartość posiadają także obiekty fortyfikacyjne – zbudowana w XVIII w. cytadela w Grudziądzu oraz pochodzący z II połowy XIX w. zespół nowożytnych fortyfikacji Torunia. Unikatowe w skali ogólnopolskiej są także: zespół produkcyjny i uzdrowiskowy w Ciechocinku (złożony z tężni, warzelnii soli i łazienek) oraz zespół Kanału Bydgoskiego.

Na liście Pomników Historii znalazły się: rezerwat archeologiczny w Biskupinie (wpis z 8 września 1994 r.), Chełmno – Stare Miasto (wpis z 13 kwietnia 2005 r.) oraz Toruń – Stare i Nowe Miasto (wpis z 8 września 1994 r.). Podczas XXI plenarnej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Neapolu 4 grudnia 1997 r. podjęto decyzję o wpisie średniowiecznego zespołu miejskiego Torunia na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Jest to jedyny obiekt na Liście UNESCO z terenu województwa kujawsko-pomorskiego.

Pośród ogółu zasobu zabytków w 23 powiatach w województwie kujawsko-pomorskim, największa liczba obiektów rejestrowych znajduje się w Toruniu (416), następnie w Bydgoszczy (297), powiatach inowrocławskim (245) i włocławskim (217). Z kolei najmniej obiektów znajduje się w powiatach mogileńskim (53), golubsko-dobrzyńskim (57), rypińskim (60), tucholskim (64) i w Grudziądzu (64). Z powyższych danych wynika, że obiekty wpisane do rejestru zabytków są na terenie województwa rozmieszczone nierównomiernie. Większość znajduje się w największych ośrodkach miejskich – Bydgoszczy i Toruniu oraz w ich bezpośrednim otoczeniu. O ile w przypadku dużych miast o proveniencji historycznej takie zagęszczenie zabytków jest naturalne, to w przypadku powiatów z mniejszymi ośrodkami miejskimi decydującym wyznacznikiem wydaje się wielkość obszaru danego powiatu. Ponadto najmniej jest wpisanych (i zapewne także rozpoznanych) obiektów zabytkowych na obszarze powiatów pogranicznych.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

Na terenie województwa najliczniej reprezentowane są dwa typy obiektów: sakralne i mieszkalne. Z każdego z tych dwóch typów do rejestru zabytków zostało wpisanych po 520 obiektów. Kolejne pod względem ilościowym są następujące typy obiektów: założenia zieleni (410), folwarczne (379), rezydencjonalne (330), publiczne (186), cmentarze (162), obronne (123), gospodarcze (113), przemysłowe (109), zamki (25), urbanistyczne (22). Do kategorii inne zaliczono 163 obiekty. W odniesieniu do krajowego zasobu zabytków w województwie kujawsko-pomorskim najliczniejszą grupą są obiekty obronne (11,13%), a następnie folwarczne (7,11%) i rezydencjonalne (6,81%). Z kolei najmniej liczne są na tle wpisów z innych województw obiekty obszarowe (2,04%), a następnie mieszkalne (2,65%) i cmentarze (3,37%).

Dominująca liczba rejestrowych obiektów sakralnych wynika przede wszystkim ze stosunkowo gęstej sieci parafialnej (obecnej rzymskokatolickiej, ale także wcześniejszej protestanckiej). Dominują tu obiekty wyznania rzymskokatolickiego, liczne są także kościoły pochodzenia protestanckiego, a także występują w niewielkiej ilości cerkwie prawosławne i nieliczne zachowane żydowskie synagogi. Nie bez znaczenia jest też fakt dużego nasycenia województwa zachowanymi kościołami gotyckimi, przede wszystkim na ziemi chełmińskiej, a także stosunkowo licznie występującymi na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej kościołami z późniejszych okresów – renesansu i baroku (w tym drewnianych). Jest także spory zasób kościołów neogotyckich i neostylowych.

Z kolei znaczną liczbę obiektów mieszkalnych w rejestrze zabytków tłumaczyć można obecnością dużych ośrodków miejskich o charakterze historycznym – przede wszystkim Bydgoszczy, Torunia i Włocławka, a także średnich, jak Brodnica, Chełmno, Grudziądz, Inowrocław i wielu mniejszych.

Stosunkowo licznie reprezentowane są obiekty rezydencjonalne, folwarczne oraz założenia zieleni. Związane to jest z jednej strony ze stosunkowym rozdrobnieniem własności ziemskiej na terenie obecnego województwa kujawsko-pomorskiego, przede wszystkim w okresie od XVIII do XX w. (poza nielicznymi przypadkami brak wielkich majątków ziemskich), a z drugiej strony ich zamożnością. Stąd liczne dwory, zazwyczaj otoczone parkami oraz znajdujące się w pobliżu zabudowania folwarczne.

Dość znaczna liczba obiektów obronnych wynika z historycznych uwarunkowań regionu, który zarówno w średniowieczu, jak i w XIX w. był obszarem pogranicznym. Stąd wiele obiektów o charakterze obronnym – m.in. średniowiecznych zamków czy też nowożytnych pruskich fortyfikacji Chełmna, Grudziądza i Torunia.

Liczba obiektów o charakterze publicznym związana jest ze znacznym zurbanizowaniem regionu, natomiast obiekty gospodarcze i przemysłowe są wynikiem industrializacji (przede wszystkim północnej części województwa znajdującej się w granicach zaboru pruskiego). Niewielka liczba wpisów o charakterze urbanistycznym nie jest związana z dość licznie występującymi w województwie historycznymi założeniami urbanistycznymi.

W podziale chronologicznym w województwie kujawsko-pomorskim znajduje się 21 obiektów (4,67% w skali kraju) datowanych do połowy XIII w.; 315 (7,97%) z okresu od połowy XIII do XV w.; 419 (2,52%) z XVI–XVIII w.; 1584 (5,14%) z XIX w. i 596 (4,27%) z XX w. Do 104 obiektów (2,58% tego typu obiektów w skali kraju) brak danych na temat okresu powstania. Zróżni-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Aleksandrowski	1	23	0	21	1	7	16	5	0	29	10	9	6	128
Brodnicki	1	32	4	1	1	9	5	14	2	2	3	7	4	85
Bydgoszcz	3	25	1	56	0	0	7	0	19	129	33	7	17	297
Bydgoski	1	27	0	2	1	19	16	8	3	3	4	9	9	102
Chełmiński	1	21	37	13	3	7	30	12	5	12	2	10	7	160
Golubsko-dobrzyński	1	17	2	2	2	7	13	3	1	5	1	0	3	57
Grudziądz	1	7	6	4	1	0	2	0	20	11	4	3	5	64
Grudziądzki	0	20	22	1	3	12	21	32	2	9	1	6	3	132
Inowrocławski	2	57	1	9	1	50	55	39	1	11	1	13	5	245
Lipnowski	0	23	0	2	1	23	28	41	1	3	2	12	9	145
Mogileński	0	22	0	0	0	9	8	1	0	6	1	1	5	53
Nakielski	0	19	0	3	1	23	22	27	4	3	4	9	3	118
Radziejowski	1	20	0	2	0	16	22	3	0	0	1	3	5	73
Rypiński	1	12	0	1	1	9	12	11	0	1	2	5	5	60
Sępoleński	0	21	1	0	0	14	12	14	0	1	0	8	7	78
Świecki	1	23	2	4	2	21	24	38	1	21	4	10	9	160
Toruń	4	20	46	37	2	1	6	0	34	215	18	10	23	416
Toruński	0	33	0	2	3	15	17	9	1	7	3	8	7	105
Tucholski	1	14	1	0	0	9	7	8	2	3	1	11	7	64
Wąbrzeski	0	21	0	2	1	8	8	17	0	4	2	7	2	72
Włocławek	1	9	0	18	0	5	9	0	7	33	9	3	3	97
Włocławski	1	32	0	2	0	42	47	57	9	5	1	6	15	217
Żniński	1	22	0	4	1	24	23	40	1	7	2	5	4	134
Województwo	22	520	123	186	25	330	410	379	113	520	109	162	163	3062
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	2,04%	4,03%	11,13%	3,95%	6,17%	6,81%	5,50%	7,11%	4,84%	2,65%	4,39%	3,37%	4,26%	4,32%

cowana liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków z poszczególnych okresów związana jest przede wszystkim z uwarunkowaniami decydującymi o ich zachowaniu do naszych czasów. Zabytki najstarsze są w związku z tym w zdecydowanej mniejszości, gdyż narażone były na zniszczenie dłużej niż obiekty z czasów późniejszych. Znajduje to oczywiste odzwierciedlenie w statystyce.

Zdecydowanie najliczniej reprezentowane są w województwie kujawsko-pomorskim zabytki rejestrowe z XIX w. (1584 obiekty). Wynika to ze stosunkowo dużej liczby zachowanych do naszych czasów obiektów przede wszystkim mieszkalnych (głównie miejskich), rezydencjonalnych, folwarcznych, założeń zieleni, cmentarzy i częściowo także sakralnych. Najwięcej obiektów rejestrowych z tych czasów znajduje się w Toruniu (139), powiatach inowrocławskim (138), włocławskim (136) i w Bydgoszczy (118). Ich rozmieszczenie w pozostałych powiatach wydaje się stosunkowo równomierne, uzależnione głównie od wielkości danego powiatu. Do-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII- XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Aleksandrowski	0	4	17	79	26	1	127
Brodnicki	1	18	14	42	5	4	84
Bydgoszcz	0	2	37	118	134	3	294
Bydgoski	0	6	16	64	8	7	101
Chełmiński	1	26	12	64	53	3	159
Golubsko-dobrzyński	0	14	12	20	8	2	56
Grudziądz	2	13	18	14	13	3	63
Grudziądzki	1	14	15	77	12	13	132
Inowrocławski	4	7	39	138	49	6	243
Lipnowski	0	6	22	90	21	6	145
Mogileński	4	4	13	22	8	2	53
Nakielski	0	2	13	89	14	0	118
Radziejowski	1	2	11	46	10	2	72
Rypiński	0	3	9	38	6	3	59
Sępoleński	0	1	12	50	6	9	78
Świecki	0	10	18	98	20	13	159
Toruń	2	137	63	139	66	5	412
Toruński	2	18	15	54	13	3	105
Tucholski	0	1	7	42	9	4	63
Wąbrzeski	1	15	1	45	6	4	72
Włocławek	0	3	12	46	31	4	96
Włocławski	1	5	24	136	45	5	216
Żniński	1	4	19	74	33	2	133
Województwo	21	315	419	1585	596	104	3040
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	4,67%	7,97%	2,52%	5,14%	4,27%	2,58%	4,35%

bry stan wyjaśnia również znaczną liczbę drugich pod względem liczebności obiektów rejestrowych – z XX w. (596), choć ich mniejsza od XIX-wiecznych liczba wynika z problemu przypisania i uznania za zabytkowe obiektów z czasów najnowszych. Zdecydowanie najwięcej spośród nich znajduje się na terenie Bydgoszczy (134), co wynika częściowo z gwałtownego rozwoju tego miasta w II połowie XIX i na początku XX w. Następne pod względem liczebności są: Toruń (66), powiaty chełmiński (53), inowrocławski (49) i włocławski (45). Obiekty datowane od XVI do XVIII w., choć stanowią w skali ogólnopolskiej procent znacznie niższy od przeciętnej (2,52%), to jednak w województwie kujawsko-pomorskim są trzecią pod względem liczebności grupą zabytków (419). Oprócz dużych ośrodków miejskich, jak Toruń (63 obiekty) i Bydgoszcz (37), obiekty z tego okresu występują najliczniej w powiatach inowrocławskim (39), włocławskim (24), lipnowskim (22), żnińskim (19), a więc na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Obiekty średniowieczne (315), datowane od XIII do XV w., choć w skali ogólnopolskiej są dość licznie reprezentowane (7,97%), to w skali wszystkich wpisów do rejestru w województwie kujawsko-pomorskim należą do mniejszości. Najwięcej występuje ich w powiatach północnych – chełmińskim (26), brodnickim (18), toruńskim (18), wąbrzeskim (15), golubsko-dobrzyńskim

i grudziądzkim (po 14), a przede wszystkim w samym Toruniu (137). Obszar ten znajdował się w granicach państwa zakonnego charakteryzującego się intensywną działalnością budowlaną, co tłumaczy większą liczbę zabytków średniowiecznych na tym terenie. Ostatnią grupą są nieliczne zachowane obiekty o najstarszej – romańskiej – proveniencji (do połowy XIII w.), których jest zaledwie 21. Najwięcej zabytków z tej grupy występuje na terenie powiatów inowrocławskiego i mogileńskiego (po 4), a więc na historycznych Kujawach. Ostatnią kategorią są obiekty, co do których datowania brak jest danych. Jest ich łącznie w województwie 104, z czego najwięcej w powiatach grudziądzkim i świeckim (po 13).

W podziale pod względem materiału/konstrukcji najliczniejsze w rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego są (podobnie jak w całym kraju) obiekty murowane z cegły: 2180 (4,55% w Polsce). Najwięcej jest ich w miastach: w Toruniu (357) i Bydgoszczy (259), następnie w powiatach inowrocławskim (171), włocławskim (143), chełmińskim (114) i świeckim (103). Architektura ceglana, najpowszechniejsza wśród obiektów zabytkowych większości okresów historycznych, jest też stosunkowo trwała, stąd jej dominująca pozycja w tej kategorii. Następne pod względem liczebności są obiekty drewniane o konstrukcji wieńcowej lub innej, których znajduje się w rejestrze zabytków w województwie kujawsko-pomorskim 141 (jest to 2,69% w skali kraju). Najwięcej tego typu obiektów jest w powiatach aleksandrowskim (23), włocławskim (16), świeckim (16), lipnowskim (12) i mogileńskim (11). Są to m.in. drewniane kościoły głównie z XVIII i XIX w. Budynków drewnianych o konstrukcji szkieletowej wpisanych do rejestru zabytków jest 52 (5% w skali kraju). Zdecydowanie najwięcej znajduje się ich w Toruniu (15), druga co do ich liczby jest Bydgoszcz (9), w pozostałych powiatach występują pojedyncze obiekty tego typu lub nie ma ich wcale. Relatywnie niewielka liczba obiektów o konstrukcji szkieletowej wpisanych do rejestru zabytków w województwie może być zaskakująca, biorąc pod uwagę popularność tego rodzaju konstrukcji w dawnej architekturze regionu. W większości do naszych czasów dotrwały głównie niewielkie budynki mieszkalne zbudowane w technologii tzw. pruskiego muru lub obiekty gospodarcze. Oprócz tych, które zostały indywidualnie wpisane do rejestru zabytków, ochroną zostały objęte także obiekty znajdujące się w granicach tzw. wpisów obszarowych – jak np. budynki mieszkaniowe z przedmieścia Rybaki w Toruniu (wpis obszarowy Bydgoskiego Przedmieścia) i Młyny Rothera w Bydgoszczy (wpis obszarowy Wyspy Młyńskiej). Niemniej wobec przekonania o mniejszej wartości historyczno-artystycznej budynków o konstrukcji szkieletowej (szczególnie tych z przełomu XIX i XX w.), rzadko były one do tej pory obejmowane ochroną konserwatorską, w związku z tym w ostatnich latach architektura tego typu dość szybko znika z krajobrazów miast. Podejście to zmienia się jednak w ostatnim czasie, a stosunek do budownictwa szkieletowego ulega przewartościowaniu.

Pozostałe rodzaje konstrukcji reprezentowane są mniej licznie. Obiektów murowanych z kamienia jest zaledwie 24 (1,33%). W powiecie toruńskim jest ich 10, w tucholskim i mogileńskim po 3 obiekty tego typu, we włocławskim i sępoleńskim po 2, a po 1 w chełmińskim, świeckim oraz w Toruniu i Bydgoszczy. Konstrukcje ziemne reprezentowane są przez 22 obiekty (11,89% w skali kraju). Są to przede wszystkim zabytki fortyfikacyjne. W Toruniu wpisanych do rejestru zabytków jest 17 tego typu obiektów, w powiatach grudziądzkim i włocławskim po 2, w żnińskim 1. Obiekty betonowe, których jest w województwie wpisanych do rejestru zabyt-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	ceglane	kamiennie							
Aleksandrowski	23	2	76	0	0	0	0	1	0	0	102
Brodnicki	8	1	60	0	0	0	0	0	1	2	72
Bydgoszcz	2	9	259	1	0	0	0	6	2	1	280
Bydgoski	6	2	66	0	0	0	0	0	2	0	76
Chetmiński	0	4	114	1	0	0	0	0	0	0	119
Golubsko-dobrzyński	2	3	37	0	0	0	0	0	0	1	43
Grudziądz	0	1	57	0	0	0	0	0	0	0	58
Grudziądzki	4	2	82	0	2	0	0	14	0	1	105
Inowrocławski	4	0	171	0	0	0	0	0	0	0	175
Lipnowski	12	1	92	0	0	0	0	0	0	0	105
Mogileński	11	0	27	3	0	0	0	0	0	3	44
Nakielski	2	4	78	0	0	0	0	2	0	1	87
Radziejowski	5	0	41	0	0	0	0	0	0	1	47
Rypiński	3	0	39	0	0	0	0	0	0	0	42
Sępoleński	3	1	51	2	0	0	0	0	1	0	58
Świecki	16	3	103	1	0	0	0	0	1	1	125
Toruń	4	15	357	1	17	0	0	1	1	0	396
Toruński	5	1	63	10	0	0	0	0	1	0	80
Tucholski	0	2	40	3	0	0	0	0	0	0	45
Wąbrzeski	3	0	54	0	0	0	0	0	0	0	57
Włocławek	2	0	79	0	0	0	0	0	0	3	84
Włocławski	16	0	143	2	2	0	0	0	0	0	163
Żniński	10	1	91	0	1	0	0	0	1	1	105
Województwo	141	52	2180	24	22	0	0	24	10	15	2468
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	2,69%	5,00%	4,55%	1,33%	11,89%	0,00%	0,00%	7,87%	5,56%	1,76%	4,29%

ków 24 (7,87% w skali kraju), znajdują się w większości w powiecie grudziądzkim (14) i w Bydgoszczy (6), 2 są w powiecie nakielskim, a po 1 w aleksandrowskim i w Toruniu. Zaledwie 10 obiektów metalowych (5,56% w Polsce) zlokalizowano w powiatach bydgoskim (2), Bydgoszczy (2), brodnickim (1), sępoleńskim (1), świeckim (1), toruńskim (1), w Toruniu (1) oraz w powiecie żnińskim (podczas weryfikacji odnotowano 1, ale obecnie już nieistniejący). Brak danych na temat materiału został odnotowany przy 15 obiektach.

Do charakterystycznych dla regionu i niewystępujących w specyfikacjach materiałowych można uznać wpisane do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego tężnie w Ciechocinku, które choć mają szkielet drewniany, wypełniane są jednak cyklicznie wymienianą tarniną. Ponadto obiekty te pełnią obecnie funkcje zdrowotne nieujęte w specyfikacji funkcji. Za wyjątkowe można też uznać znajdujące się w województwie zabytkowe budowle hydrotechniczne: Kanał Bydgoski oraz akwedukt w Fojutowie.

Struktura własnościowa obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego jest zróżnicowana. Dominują cztery rodzaje własności: kościółów i związków wyznaniowych (664 obiekty), prywatna (618), samorządowa (544) i państwowa (507). Własność mieszana występuje w odniesieniu do 120 obiektach, inna do 210. Dla 129 obiektów podczas weryfikacji nie ustalono właściciela.

W województwie kujawsko-pomorskim do rejestru zabytków nieruchomości zostały wpisane 22 zabytki o charakterze obszarowym, co stanowi zaledwie 2,24% tejże kategorii zabytków znajdujących się na terenie kraju. Należy zaznaczyć, że w jednym przypadku do rejestru wpisano ten sam obszar dwukrotnie – dzielnicę starego miasta w Bydgoszczy (pierwszą decyzję wydano w 1955 r., drugą w 1984 r.). Dwa obszary miejskie stanowią Pomniki Historii: Toruń – Stare i Nowe Miasto (Zarządzenie Prezydenta RP z 1994 r.) oraz Chełmno – Stare Miasto (Rozporządzenie Prezydenta RP z 2005 r.). Jeden obszar – średniowieczne miasto w Toruniu – w 1997 r. został wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości w województwie kujawsko-pomorskim w przeważającej części zostały objęte dzielnice staromiejskie, z zachowanymi historycznymi układami przestrzennymi, powstałymi w oparciu o lokacje miast z XIII–XV w. na prawie magdeburskim, a zwłaszcza na jego odmianie – prawie chełmińskim (od 1233 r.). Odpowiadają one terenom miejskim ukształtowanym w oparciu o średniowieczne zasady planistyczne, z regularnym rozmiarowaniem działek budowlanych. Niektóre z ośrodków osadniczych istniały już wcześniej w formie grodowej. Przyjmuje się, że powstaniu licznych form protomiejskich, funkcjonujących we wczesnym średniowieczu, sprzyjało tranzytowe położenie obszaru dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego, determinujące rozwój gospodarczy regionu. W okresie przedlokacyjnym na obszarze Kujaw nastąpiło wykształcenie się ważnych ośrodków władzy prowincjonalnej, zarówno świeckiej (Brześć Kujawski, Inowrocław, Kruszwica), jak i kościelnej (Włocławek). Proces lokacji miast usankcjonował istnienie dotychczasowych ośrodków, zarazem doprowadził do przemiany ich struktury przestrzennej. W XIII w. na terenie obecnego województwa kujawsko-pomorskiego nastąpiło zintensyfikowanie procesów urbanizacyjnych, co należy wiązać przede wszystkim z kolonizacją państwa zakonnego, w pierwszym okresie na ziemi chełmińskiej i michałowskiej (po nadaniach dzierżawnych tychże na rzecz Zakonu Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, dokonanych w 1228 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego), później na Pomorzu (po jego zajęciu przez zakon w 1309 r.). Zakładanie miast, zapoczątkowane lokacją Chełmna i Torunia przywilejem z 1233 r., trwało aż do schyłku średniowiecza. Ich cechą charakterystyczną jest regularność: zazwyczaj z czworokątnym rynkiem, z którego ulice wybiegają pod kątem prostym, oddzielając od siebie bloki zabudowy o jednolitym układzie działek. Konieczność dostosowania formy miasta do uwarunkowań topograficznych, niejako narzucających możliwości jego ufortyfikowania, zazwyczaj powodowała częściowe odejście od regularnego rozplanowania. Stąd m.in. granice działek sąsiadujących z murami miasta odbiegały od schematu idealnego. Dla miast lokacyjnych charakterystyczne jest zespolenie miasta z zamkiem, tworzące zwykle jeden zespół przestrzenny. Szczególnym przypadkiem jest powiększenie obszaru Torunia dokonane lokacją z 1264 r. (Nowe Miasto). Z czasem miasta – ograniczone strukturami obronny-

mi – zaczęto otaczać przedmieściami, które już w okresie nowożytnym mogły osiągać znaczące rozmiary. Układy urbanistyczne powstałe w XIII–XV w. w znacznej części przetrwały do czasów współczesnych. Wymiana zabudowy, do jakiej doszło w młodszych epokach, w większości przypadków nie wpłynęła na generalne cechy ukształtowania przestrzeni miejskiej. Natomiast do istotnych zmian zwykle dochodziło już poza samym miastem. Utrata znaczenia fortyfikacji średniowiecznych, z jednoczesnym wzrostem zapotrzebowania na nowe tereny pod zabudowę rozwijających się miast (ale również na rozbiórkowy materiał budowlany), prowadziła do rozbiórki murów i likwidacji fos. Szczególnym przypadkiem pozostaje regulacja układu urbanistycznego przeprowadzona w latach 1822–1850 w Nieszawie. Rozbudowa miast powiązana z industrializacją w II połowie XIX w. odbywała się poza obszarami lokacji średniowiecznych. W przypadkach intensywnie rozwijających się ośrodków następowało rozciąganie zabudowy na tereny dotychczas niezurbanizowane – zakładanie nowych dzielnic, z wydzielonymi strefami przemysłu i komunikacji.

Pod względem typologicznym 19 zabytków to układy urbanistyczne. 2 zabytki zakwalifikowano jako krajobraz kulturowy: zespół fasad kamienic mieszczańskich przy Rynku Nowomiejskim w Toruniu oraz poprzemysłowy teren Wyspy Młyńskiej w Bydgoszczy. Ponadto do grupy zabytków obszarowych zaliczono 1 zespół zabudowy – Kanał Bydgoski. Większość zabytków w kategorii układ urbanistyczny to dzisiejsze dzielnice staromiejskie, których obszar zwykle odpowiada miastu średniowiecznemu wraz z jego otoczeniem (17 obiektów). Kształtowanie się zachowanych do dziś ich układów urbanistycznych następowało w XIII–XV w. w oparciu o średniowieczne zasady planistyczne, polegające na regularnym zagospodarowaniu przestrzeni – wyznaczeniu zazwyczaj prostokątnego placu rynkowego, bloków zabudowy (rozdzielonych ulicami z reguły wzajemnie względem siebie prostopadłymi), w obrębie bloków rozmieszczeniu działek budowlanych oraz umocnień fortyfikacyjnych miasta. Natomiast właściwie zatarciu uległa struktura przestrzenna wczesnośredniowiecznych ośrodków grodowych, których istnienie w obrębie ochrony konserwatorskiej potwierdzono archeologicznie, a którym to w późniejszym okresie nadawano przywileje miejskie. Rozplanowanie niektórych miast odbiega od zasad modelowych dla miast lokacyjnych znanych z województwa kujawsko-pomorskiego, co należy wiązać z wpływem na formę miasta uwarunkowań topograficznych, a także być może w pewnym zakresie wcześniej istniejących struktur osadniczych (w szczególności sieci dróg). Tego rodzaju przykłady zauważyć można np. w Brodnicy, Kruświcy, Łabiszynie, choć z nieregularnościami można się spotykać również w obrębie toruńskiego Starego Miasta.

W przeważającej części objęte ochroną układy urbanistyczne to ośrodki małe, najwyraźniej powstałe podczas jednej fazy działalności urbanistycznej. Zaledwie dwa miasta – Chełmno i Toruń – wypada uznać za miasta duże, w średniowieczu intensywnie się rozwijające. Podkreślenia wymaga wyjątkowość Chełmna, zrazu mającego pełnić rolę miasta stołecznego, w realiach średniowiecza połowy XIII w. dużego jednorodnego założenia przestrzennego. Odmienne przedstawia się fazowość rozwoju Torunia – udokumentowana w rozplanowaniu miasta. Przyjmuje się, że pierwotnym obszarem lokacyjnym była południowa część Starego Miasta, do której w latach 50. XIII w. dołączono dzisiejszą część północną. Z kolei po lokacji w 1264 r.

nastąpiło regularne rozmierzenie Nowego Miasta. Przykładem fazowości rozwoju, utrwalonej w urbanistyce jest dzielnica staromiejska w Grudziądzu, z częścią północną zagospodarowaną najwcześniej, późniejszą częścią centralną i południową. Przy czym ta ostatnia stanowi, spotykany także w innych miastach (nierzadko poza umocnieniami obronnymi), przykład nadawania pewnym obszarom indywidualnych funkcji (w tym wypadku zespołu szpitala i kościoła oraz obiektów towarzyszących).

Zabudowa średniowiecznych miast lokacyjnych w późniejszych okresach historycznych uległa w znaczącym stopniu wymianie bądź istotnej przebudowie (przede wszystkim domy mieszkalne, które w początkowym okresie, zwłaszcza w małych miastach, były drewniane). Nie wpłynęło jednak to na zmianę struktury przestrzennej ukształtowaną w wiekach średnich, która została utrwalona i w generalnych zarysach dotrwała do czasów współczesnych. Zwykle przetrwały obiekty sakralne, niekiedy w części noszące ślady przebudów z okresów późniejszych. Do szczególnych przypadków należą dokonane jeszcze w przeszłości rozbiórki kościołów bądź nawet zespołów sakralnych (np. toruński kościół pw. św. Ducha i klasztor Benedyktynów, rozebrany jeszcze w XVII w. oraz kościół pw. św. Mikołaja i klasztor Dominikanów – rozebrane w XIX w.).

Miasta w części bądź w całości już w okresach historycznych utraciły średniowieczne fortyfikacje, w miejscu których powstała późniejsza zabudowa, w powiązaniu z nowymi wyznaczanymi drogami. We wszystkich analizowanych przypadkach ochroną konserwatorską zostały objęte partie miast odpowiadające dawnym strukturom obronnym. Choć można zauważyć, że w niektórych przypadkach obszary ochrony znacząco wykraczają poza obrys miasta średniowiecznego (Bydgoszcz, Włocławek), gdzie de facto ochroną konserwatorską objęto fragmenty tworów urbanistycznych powstałych w XIX w. (zaledwie w niewielkiej części utrwalających cechy z wcześniejszych epok).

Szczególnym przypadkiem jest obejmowanie ochroną konserwatorską wspólnie obszaru miasta lokacyjnego z terenem sąsiednim o innej proveniencji. Tego rodzaju sytuacja zaistniała w Kruszwicy, gdzie wpisem do rejestru objęto miasto oraz tereny znajdujące się w znacznym oddaleniu po przeciwnej stronie jeziora Gopło oraz na półwyspie jeziornym (miejsca wcześniejszego osadnictwa oraz zamek). Z podobną decyzją konserwatorską można się spotkać w przypadku Koronowa, gdzie dokonano wspólnego wpisu miasta z zabudowaniami poklasztorowymi, znajdującymi się w stosunkowo dużym oddaleniu po przeciwnej stronie rzeki.

Odmienny charakter ma jedyny wpisany do rejestru zabytków w województwie kujawsko-pomorskim XIX-wieczny, historyczny układ urbanistyczny Bydgoskiego Przedmieścia i Rybaków w Toruniu. Sąsiadujące ze sobą dzielnice są wynikiem XIX-wiecznej regulacji urbanistycznej oraz późniejszych zmian, zwykle harmonijnie wpisujących się w ogólny kształt założenia. Na zabudowę dzielnic, z regularnie rozmieszczonymi blokami zabudowy, rozdzielonymi przeważnie prostopadłe krzyżującymi się ulicami, składają się głównie reprezentacyjne kamienice z XIX w. oraz rezydencje i wille, niektóre z nich w charakterze zabudowy szkieletowej (mur pruski). Ponadto w granicach obszaru chronionego znajduje się duży park miejski.

Pośród zabytków obszarowych odrębnie należy traktować zabytkowy obszar Wyspy Młyńskiej wraz z drzewostanem i brukowaną drogą w Bydgoszczy, na potrzeby niniejszego

Raportu zakwalifikowany do grupy krajobraz kulturowy. Wyspa, w przeszłości mieszcząca obiekty o funkcjach przemysłowych, ulegała wielokrotnym przemianom, po raz ostatni w II połowie XIX w. (elementy zagospodarowania wprowadzone w czasach współczesnych nie mają wpływu na integralność zabytku).

3.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego ochroną prawną objętych jest 191 zabytków, którymi są stanowiska archeologiczne, ich zespoły bądź grupy stanowisk. W skali Polski 191 obiektów stanowi 2,46% zabytków znajdujących się w rejestrze zabytków.

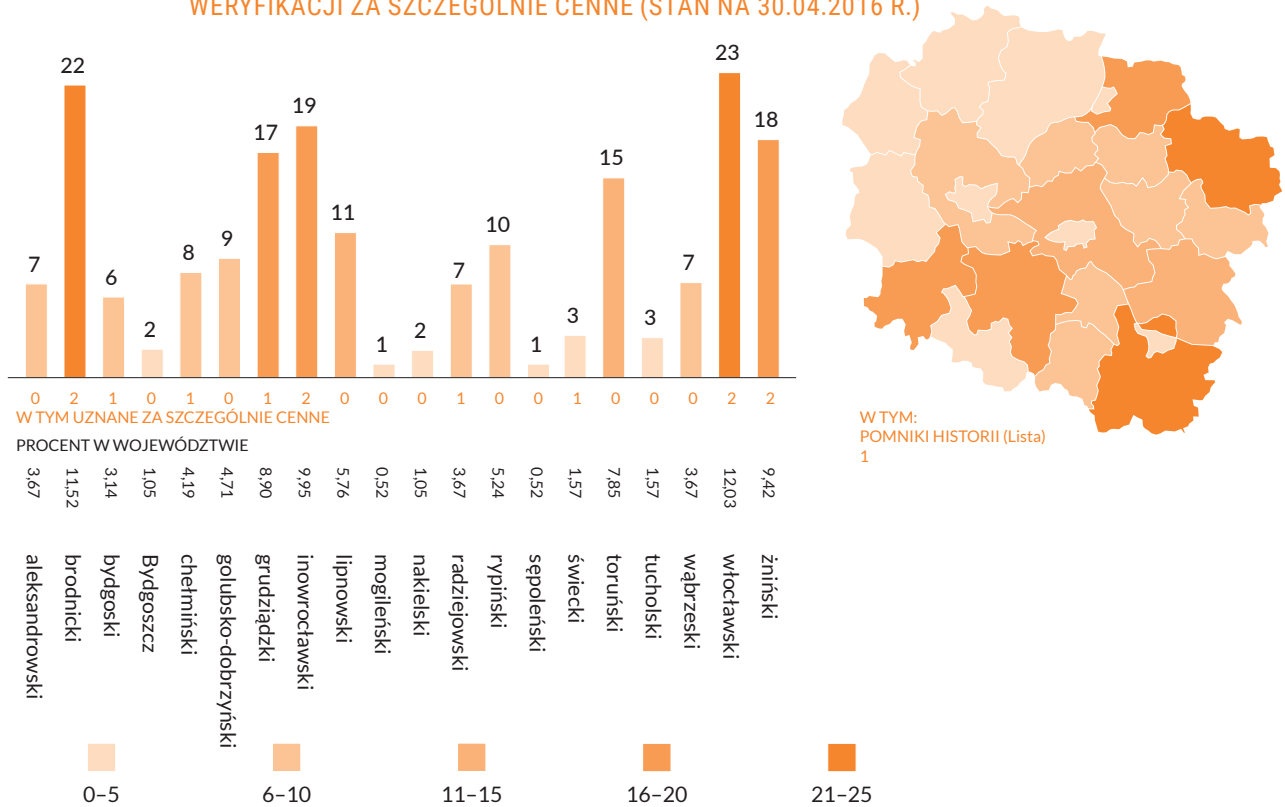
Pośród 191 obiektów wpisanych do rejestru rezerwat archeologiczny w Biskupinie uznany jest za Pomnik Historii, 13 innych zaś określono jako szczególnie cenne, a są nimi: stanowiska nr 2 i 4 w Biskupinie (gm. Gąsawa), grodzisko w Grążawach (gm. Grążawy), grodzisko z podgrodzem i cmentarzyskiem w Grucznie (gm. Świecie), grodzisko w Kałdusie (gm. Chełmno), stanowisko nr 2 w Kruszwicy (gm. Kruszwica), stanowisko archeologiczne w Mszanie (gm. Brodnica), stanowisko wielokulturowe w Opatowicach (gm. Radziejów Kujawski), grodzisko w Ostrowie Krzyckim (gm. Inowrocław), grodzisko w Pniu (gm. Dąbrowa Chełmińska), grodzisko w Świeciu nad Osą (gm. Świecie nad Osą), grobowce kujawskie w Wietrzychowicach (gm. Izbica Kujawska) oraz grodzisko w Zgłowiączce (gm. Lubraniec). W rejestrze zabytków znajduje się również otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, czyli rezerwatu archeologicznego w Biskupinie.

Pod względem przestrzennego rozmieszczenia zabytków wydzielić można trzy grupy powiatów ze względu na liczbę zabytków archeologicznych objętych ochroną konserwatorską: grupa I – od 1 do 3 zabytków, grupa II – od 7 do 11 zabytków, grupa III – od 15 do 23 zabytków.

W grupie I znajduje się 5 powiatów: mogileński (1 zabytek), sępoleński (1), nakielski (2), świecki (3) i tucholski (3). Powiaty w tej grupie łączy lokalizacja na terenie dawnego województwa bydgoskiego. W grupie II znajduje się 8 powiatów: aleksandrowski (7 zabytków), radziejowski (7), wąbrzeski (7), bydgoski (8), chełmiński (8), golubsko-dobrzyński (9), rypiński (10) i lipnowski (11). W grupie III znajduje się 6 powiatów: toruński (15 zabytków), grudziądzki (17), żniński (18), inowrocławski (19), brodnicki (22) i włocławski (23). Liczba zabytków archeologicznych objętych ochroną prawną w poszczególnych powiatach wiąże się niewątpliwie z liczbą zachowanych stanowisk archeologicznych posiadających antropogeniczną formę naziemną.

Zbiór zabytków archeologicznych objętych ochroną prawną uformował się w trzech okresach odpowiadających obowiązującemu prawu ochrony zabytków (nieznane są działania dotyczące ochrony zabytków w okresie II wojny światowej):

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYODRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

Okres 1. Lata 1928–1962

Obejmuje czas (bez II wojny światowej), w którym obowiązywało *rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o opiece nad zabytkami z 6 marca 1928 r.*

W okresie międzywojennym ochroną prawną objęto 14 zabytków, najstarsze orzeczenia o uznaniu za zabytek wydano 21 sierpnia 1929 r. dla 3 grodzisk znajdujących się na terenie powiatu grudziądzkiego: w Grucie, Słupskim Młynie i Szywałdzie.

Po wojnie obszar obecnego województwa znajdował się najpierw w województwie pomorskim, a od reformy w 1950 r. w województwie bydgoskim. Ochroną prawną objęto kolejnych 6 zabytków, w tym 5 w Biskupinie w 1958 r. W omawianym okresie ochroną prawną objęto 20 zabytków.

Okres 2. Lata 1962–2003

Obejmuje czas, w którym obowiązywała ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 lutego 1962 r. Do 1975 r. administracyjnie obszar ten znajdował się w granicach województwa bydgoskiego. W wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. to duże województwo podzielono na trzy województwa: bydgoskie, toruńskie i włocławskie. W wyniku tych działań powstały trzy odrębne organy władzy konserwatorskiej, a z tym wiązą się pewne różnice widoczne w podejmowaniu decyzji dotyczących obejmowania prawną ochroną zabytków –

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja																										
	obronna				obrzędowa							osadnicza/mieszkalna											sepulkralna grób				
	grodzisko	ruiny zamku	fortyfikacje	fortalicia	depozyt	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	menhir	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	folwark	jaskinia	jurydyka	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac	relikty architektury	schronisko skalne	ślad osadniczy	zamek	inne	kurhanowy	megakylon	megalit
Aleksandrowski	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Brodnicki	19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bydgoski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bydgoszcz	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Chełmiński	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Golubsko-dobrzyński	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Grudziądzki	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Inowrocławski	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lipnowski	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mogileński	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nakielski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Radziejowski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rypiński	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sępoleński	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świecki	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toruński	12	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tucholski	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wąbrzeski	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Włocławski	15	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Żniński	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	1	0	1	
Razem w województwie	155	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	1	8	0	0	0	0	0	0	1	0	2	
Procent w województwie	81,16	1,05	0	0,52	0	0	0	0	0	0	0	1,57	0	0	0	0,52	42	0	0	0	0	0	0	0,52	0	10,5	
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

wyżej wspomniano o niewielkiej liczbie zabytków znajdujących się w rejestrze wyróżniającej północną część województwa bydgoskiego po reformie z 1975 r. W 1989 r. nastąpiły zasadnicze zmiany ustrojowe państwa polskiego, ale podział administracyjny przetrwał do 1998 r. W wyniku reformy administracyjnej w 1999 r. utworzono województwo kujawsko-pomorskie, scalając obszar trzech województw powstałych w 1975 r.

W tym okresie prawną ochroną objęto 156 zabytków. Do 1989 r. wpisano do rejestru 142 zabytki, a po 1989 r. wpisano 14 zabytków. Szczególnie dużą liczbę zabytków wpisano do rejestru w II połowie lat 60. XX w.: w 1965 r. wpisano 54 obiekty (28,27% zbioru), w 1967 – 6 (3,14%), w 1968 – 24 (12,57%) i w 1969 – 29 (15,18%). Łącznie w ciągu czterech lat wpisano do rejestru 113 zabytków archeologicznych, co stanowi 59,16% zasobu. Ta niezwykle aktywność w ciągu tych czterech lat w liczbie zabytków wpisanych do rejestru wiąże się

Funkcja																													Razem				
sepulkralna										gospodarcza										Rezerwat		Otoczenie rezerwatu		liczba	procent								
grób płaskie					inne	cmentarzysko płaskie					infrastruktura	miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji	inne	kompleks osadniczy	kopic	pole bitwy	skarb	waty	średniowieczny zespół osadniczy: grodzisko, osada, cmentarzysko	inne	Okreslenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji	Rezerwat			Otoczenie rezerwatu							
w obstawie kamiennym i/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	jamowy	popielnicowy	inne		wielofazowe (różny obrządek)	grobny skrzynkowy	grobny w obstawach kamiennych i/lub brukami	z kamieniami nagrobnymi	grobny jamowy														grobny popielnicowy	inne								
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	3,67
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22	11,52	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	3,14	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1,05	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	4,19	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	4,71	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	8,90	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	19	9,95	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	5,76	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,52	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1,05	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	5,24	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,52	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1,57	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	7,85	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1,57	
0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	3,67	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	12,03	
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18	9,42	
0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	1	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	191	100,00	
0	0	0	0	0	0	0,52	0,52	1,05	0,52	0	0	0,52	0	1,05	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100		
0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10		

z obchodami tysiąclecia państwa polskiego w 1966 r. – większość zabytków w tej grupie to grodziska kojarzone z początkami państwa. Niewątpliwie akcja ta miała cele propagandowe stawiane przez ówczesne władze państwowe.

Okres 3. Lata 2003–2016

Od 23 lipca 2003 r. obowiązuje *ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. W tym okresie do rejestru zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego wpisano 15 zabytków.

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego znajdują się przede wszystkim obiekty posiadające formę naziemną, pomimo że takie stanowią niewielki odsetek stanowisk archeologicznych znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej.

Zbiór zabytków archeologicznych znajdujących się w rejestrze pod względem pierwotnej funkcji jest mało urozmaicony. Zdecydowanie przeważają grodziska, których jest 155, co stanowi 81,16% zbioru, do nich w zasadzie można włączyć 3 obiekty wyodrębnione w osobną kategorię nazwaną „średniowieczny zespół osadniczy: grodzisko, osada, cmentarzysko”. Grodziska są elementem grupy obiektów obronnych, wśród których znajdują się jeszcze ruiny zamków (2 obiekty) i fortalicja (1). Kolejną grupą są zabytki określone szeroko jako osadnicze/mieszkalne. Wśród nich znajduje się 8 zabytków będących relikami osad, 3 dworów i 1 obozowiska. Grupa zabytków sepulkralnych złożona jest z 11 obiektów, na które składają się cmentarzyska i pojedyncze groby. Wśród cmentarzysk znajdują się: 1 kurhanowe, 2 megalityczne, 1 z różnym obrządkiem (wielofazowe), 2 z grobami popielnicowymi, 1 z kamieniami nagrobnymi. Wśród stanowisk z pojedynczymi grobami znajdują się: 1 kurhan, 2 megality i 1 inny (kopiec zw. włodarski żal). Ponadto w rejestrze znajduje się 5 wielofazowych stanowisk o różnej funkcji, rezerwat archeologiczny i otoczenie tego rezerwatu.

Duża liczba grodzisk w rejestrze zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego wynika z faktu, że do czasów współczesnych licznie przetrwały relikty naziemnych konstrukcji grodów oraz z tendencji władz konserwatorskich do obejmowania ochroną prawną przede wszystkim zabytków posiadających formę naziemną. Istotne znaczenie dla obejmowania grodzisk prawną ochroną konserwatorską miały również wspomniane wyżej działania konserwatorskie z lat 1965–1969.

Drugą grupą, ale zdecydowanie mniej liczebną, posiadającą antropogeniczną formę naziemną są obiekty związane z obrządkiem pogrzebowym, jak kurhany (np. w Małych Radowiskach) i megality (np. w Gaju, Sarnowie i Wietrzychowicach).

Niewielki odsetek zbioru stanowisk w rejestrze zabytków województwa stanowią te, które nie mają antropogenicznej formy naziemnej (pomimo ich dominacji liczbowej w ewidencji konserwatorskiej). Stanowiska te częściowo przebadano metodami wykopaliskowymi, a nie naruszone nawarstwienia kulturowe, z uwagi na uznanie ich za cenne z naukowego i historycznego punktu widzenia, objęto ochroną konserwatorską.

Pewnym wyjątkiem w rejestrze zabytków archeologicznych są rezerwat w Biskupinie oraz jego otoczenie. Rezerwat obejmuje przede wszystkim relikty grodu kultury łużyckiej znajdujące się na półwyspie Jeziora Biskupińskiego oraz szereg stanowisk archeologicznych z różnych epok, z których część została objęta ochroną prawną w 1958 r. Otoczenie rezerwatu, będące seminaturalnym krajobrazem, na którego terenie znajdują się również stanowiska archeologiczne, jest strefą ochronną dla rezerwatu w Biskupinie.

Zdecydowana większość zabytków (149; 78% zbioru) nie wymaga korekty informacji o chronologii. Do tej grupy zaliczono także rezerwat w Biskupinie oraz otoczenie rezerwatu. Do grupy zabytków, w przypadku których konieczna jest korekta informacji o chronologii, zaliczono 42 obiekty, a wśród nich znajduje się: 12 obiektów, których chronologia nie została określona w decyzji, a jest znana; 13 obiektów, których chronologię należy zaktualizować, ponieważ nieprecyzyjnie określono ją w decyzji bądź uzyskano nową wiedzę w wyniku przeprowadzonych badań wykopaliskowych; 13 obiektów nieistniejących; 4 obiekty, które utra-

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Aleksandrowski	7	3,67%	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	7
Brodnicki	19	9,95%	22	11,52%	0	0,00%	0	0,00%	22
Bydgoski	6	3,14%	6	3,14%	0	0,00%	0	0,00%	6
Bydgoszcz	2	1,05%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	2
Chełmiński	8	4,19%	8	4,19%	0	0,00%	0	0,00%	8
Golubsko-dobrzyński	8	4,19%	8	4,19%	1	0,52%	1	0,52%	9
Grudziądzki	13	6,81%	16	8,38%	1	0,52%	1	0,52%	17
Inowrocławski	16	8,38%	19	9,95%	0	0,00%	0	0,00%	19
Lipnowski	10	5,24%	11	5,76%	0	0,00%	0	0,00%	11
Mogileński	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	1
Nakielski	2	1,05%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	2
Radziejowski	7	3,67%	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	7
Rypiński	10	5,24%	9	4,71%	1	0,52%	1	0,52%	10
Sępoleński	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	1
Świecki	3	1,57%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	3
Toruński	15	7,85%	15	7,85%	0	0,00%	0	0,00%	15
Tucholski	3	1,57%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	3
Wąbrzeski	7	3,67%	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	7
Włocławski	23	12,04%	23	12,04%	0	0,00%	0	0,00%	23
Żniński	16	8,38%	17	8,90%	1	0,52%	1	0,52%	18
Razem w województwie	177	92,70%	187	97,92%	4	2,08%	4	2,08%	191

ciły wartości zabytkowe. Uwzględnienie dwóch ostatnich przypadków wynika z przyczyn formalnych, ponieważ obiekty te nadal znajdują się w rejestrze zabytków.

Małe zróżnicowanie typologiczne zbioru zabytków – dominacja grodzisk – przekłada się na cechy jego chronologii. Wprawdzie ochronie podlegają stanowiska datowane od schyłkowego paleolitu po czasy nowożytny, ale najwięcej stanowisk datowanych jest na okresy związane z funkcjonowaniem na tym terenie grodów.

Najstarsze, datowane na schyłkowy paleolit, artefakty archeologiczne współwystępują na stanowiskach wielofazowych, wielokulturowych: w Marcinkowie (gm. Inowrocław) – osadnictwo datowane od schyłkowego paleolitu po przełom okresu halsztackiego i lateńskiego; w Szarleju (gm. Kruszwica) – osadnictwo datowane od schyłkowego paleolitu do średniowiecza. W kategorii stanowisk wielofazowych znajdują się ponadto: Opatowice (gm. Radziejów Kujawski) – datowane na neolit z relikami osady obronnej kultury pucharów lejkowatych, osady kultury amfor kulistych; Grodno (gm. Chełmża) – datowane od VII–VI w. p.n.e. do XV w. z relikami osady obronnej kultury łużyckiej, prawdopodobnie wczesnośredniowiecznego grodu i folwarku krzyżackiego; Kaźmierzewo (gm. Lubanie) – relikty osadnictwa kultury lendzielskiej, kultury łużyckiej, kultury przeworskiej i murowanego dworu datowanego na

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	18	9,42%	1	0,52%	0	0,00%	1	0,52%
Bydgoski	6	3,14%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,57%
Bydgoszcz	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	8	4,19%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%
Grudziądzki	13	6,81%	0	0,00%	1	0,52%	2	1,05%
Inowrocławski	16	8,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	10	5,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	9	4,71%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%
Sępoleński	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	15	7,85%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%
Tucholski	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
Włocławski	23	12,04%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
Żniński	15	7,85%	0	0,00%	1	0,52%	2	1,05%
Razem w województwie	173	90,59%	1	0,52%	4	2,08%	13	6,80%

XVII–XVIII w. Stanowisko archeologiczne w Mszanie (gm. Brodnica) – datowane od mezolitu po wczesną epokę brązu – wyróżniają pozostałości mezolitycznego obozu i cmentarza.

W kategorii osady znajduje się kompleks osad w Biskupinie – 6 stanowisk będących częścią rezerwatu – datowane ogólnie na pradzieję bądź okres halsztacki epoki brązu. W przypadku części z nich należy dokonać korekty informacji o chronologii oraz przedmiocie ochrony, ponieważ w wyniku badań zmieniła się wiedza na ich temat. Relikty osad w Grążawach i Mietlicy, datowane na wczesne średniowiecze, są elementami zespołów osadniczych razem z pozostałościami grodów w tych miejscowościach.

Kategoria zjawisk sepulkralnych, nielicznie reprezentowana w omawianym zbiorze, jest zróżnicowana chronologicznie. Ochroną prawną objęte są neolityczne groby kujawskie kultury pucharów lejkowatych w Gaju, Sarnowie i Wietrzychowicach. Przykładami obrządku pogrzebowego od kultury pucharów lejkowatych, przez kulturę amfor kulistych, kulturę ceramiki sznurowej, po kulturę pomorską są stanowiska w Chociszewie (gm. Izbica

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
3	1,57%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
8	4,19%	9	4,71%	1	0,52%	0	0,00%	1	0,52%
2	1,57%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	3,67%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	2,62%	3	1,57%	1	0,52%	0	0,00%	1	0,52%
5	2,62%	12	6,28%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	2,09%	15	7,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	2,09%	5	2,62%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,52%	5	2,62%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	10	5,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
11	5,76%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	2,09%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
11	5,76%	12	6,28%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	1,05%	15	7,85%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
67	35,60%	113	59,14%	3	1,56%	1	0,52%	4	2,08%

Kujawska), Gąskach (gm. Gniewkowo), Sikorowie (gm. Inowrocław) i Małych Radowiskach (gm. Wąbrzeźno). Relikty cmentarza przykościelnego datowanego na XVI–XIX w. znajdują się w Płonkowie (gm. Rojewo).

Najliczniejszą grupę w kategorii funkcjonalnej obronne – grodziska – chronologicznie podzielić można na: grodziska kultury łużyckiej – zakwalifikowano tu 9 stanowisk, grodziska wczesnośredniowieczne – dominują ilościowo, również w całym zbiorze objętych ochroną prawną stanowisk, i tzw. gródki stożkowate – datowane na późne średniowiecze i czasy nowożytne.

W kategorii obronne znajdują się również: ruiny zamków w Małej Nieszawce i Starogrodzie – datowane na późne średniowiecze; fortalicia w Hucie Chodeckiej – datowana na XV–XVII w.; relikty dworów obronnych w Dębicach i Lubieniu Kujawskim – datowane na czasy nowożytne.

Dla zdecydowanej większości zabytków – 174 (91,1% zbioru) – zapisy w decyzjach o ich lokalizacji w terenie są prawidłowe. W 1 przypadku – grodzisko w Księżym (gm. Świedzieb-

nia) – obiekt jest błędnie zlokalizowany w decyzji, a w konsekwencji źle są określone granice ochrony konserwatorskiej.

Dla 16 obiektów w decyzjach nie określono ich lokalizacji w terenie, ponieważ:

- w 3 przypadkach (w Dobrzyniu nad Wisłą, Górznie i Wabczu) lokalizacja w decyzjach jest mało precyzyjna,
- w 8 przypadkach brak orzeczenia o uznaniu za zabytek,
- w 1 przypadku (w Mełnie) brak decyzji o wpisie do rejestru,
- w 4 przypadkach (w Gączu, Mościskach, Poćwiardowie i Szynwałdzie) nie zidentyfikowano stanowisk w terenie.

Wśród obiektów, dla których zapisy w decyzji dotyczące lokalizacji są prawidłowe:

- w przypadku 67 obiektów granice ochrony określone są właściwie (w 60 przypadkach wyznaczone na formalnym załączniku graficznym, w 7 przypadkach na nieformalnym załączniku graficznym),
- w przypadku 5 obiektów (w Biskupinie – otoczenie rezerwatu, Opatowicach, Podolinie, Słoszewach i Topolnie) granice są określone nieprecyzyjnie,
- w przypadku 3 obiektów (w Grodzeniu, Kikole i Lipnie) granice są określone, ale niemożliwe obecnie do zweryfikowania, konieczne są badania archeologiczne,
- w przypadku 99 obiektów granice są nieokreślone.

Większość obiektów – 170 (89,01% zbioru) – znajdujących się w rejestrze zabytków jest wpisana zasadnie. W przypadku 7 obiektów (w Bielczynach, Górsku, Mozgowinie, Niewieżu, Poćwiardowie, Strzyżawie i Wąbrzeźnie st. 1) stwierdzono wątpliwą zasadność wpisu. Obiekty te wpisano do rejestru zabytków jako grodziska, a nie były grodami.

W przypadku 12 obiektów uznano, że zasadność wpisu aktualnie jest niemożliwa do stwierdzenia, ponieważ: 3 obiekty (w Biskupinie st. 10, Kołodziejewie i Mościskach) są prawdopodobnie całkowicie zniszczone; 7 obiektów (w Pniu st. 12, Sokołowie, Gołębiówku, Mędrzycach st. 2, Reczu, Czewujewie i Szynwałdzie) wpisanych do rejestru zabytków jako grodziska nie było grodami; dla 2 obiektów (w Kikole i Lipnie) brak danych o stanie zachowania substancji zabytkowej; a w przypadku 2 obiektów (w Gączu i Górznie) brak wiedzy, czy całkowicie utraciły wartości zabytkowe.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTEKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Stan zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru z terenu województwa kujawsko-pomorskiego jest zróżnicowany. Większość znajduje się w stanie względnie dobrym lub umiarkowanie złym. Podczas przeprowadzonej weryfikacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków określono, że 2554 obiekty znajdują się w stanie niezagrażonym. W stosunku procentowym do ogółu obiektów rejestrowych daje to 91,48% i jest na średnim poziomie krajowym. Za zagrożone uznano 161 obiektów, czyli 5,77%, co jest z kolei wynikiem stosunkowo wysokim. Utraciło wartości 19 obiektów (0,68%) i jest to wynik zbliżony do średniej krajowej. Nie istniało w momencie weryfikacji 47 obiektów (1,68%), co procentowo jest wynikiem stosunkowo niskim. Translokowano tylko 1 obiekt, przeniesiono do skansenów 2, zaś nie zidentyfikowano w terenie 8. Te trzy ostatnie wskaźniki należą do najniższych w kraju.

Rozkład przestrzenny zabytków rejestrowych z podziałem na ich stan zachowania jest zróżnicowany. Największy udział procentowy obiektów zachowanych w stanie niezagrażonym jest w powiatach mogileńskim, Grudziądzu, Bydgoszczy, toruńskim, Toruniu, golubsko-dobrzyńskim i radziejowskim. Pod względem liczby samych obiektów w stanie niezagrażonym najwięcej jest ich w powiatach: Toruniu, Bydgoszczy, inowrocławskim, włocławskim, świeckim i chełmińskim. Dane te wskazują na to, że zarówno pod względem liczbowym, jak i procentowym dominują w tej grupie duże miasta.

Obiekty zagrożone w województwie to w większości zabytki znajdujące się w mniejszych miejscowościach. Przede wszystkim są to obiekty murowane lub drewniane należące do

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Niezydentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent				
Aleksandrowski	109	88,62%	7	5,69%	2	1,63%	4	3,25%	0	1	0	123
Brodnicki	67	87,01%	9	11,69%	1	1,30%	0	0,00%	0	0	0	77
Bydgoszcz	245	98,79%	2	0,81%	0	0,00%	1	0,40%	0	0	0	248
Bydgoski	81	93,10%	4	4,60%	0	0,00%	2	2,30%	0	0	0	87
Chełmiński	128	87,07%	16	10,88%	0	0,00%	3	2,04%	0	0	0	147
Golubsko-dobrzyński	46	95,83%	1	2,08%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0	48
Grudziądz	46	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	46
Grudziądzki	124	93,94%	8	6,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	132
Inowrocławski	207	88,84%	13	5,58%	2	0,86%	11	4,72%	0	0	0	233
Lipnowski	115	79,86%	16	11,11%	5	3,47%	5	3,47%	0	3	0	144
Mogileński	40	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	40
Nakielski	101	92,66%	6	5,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	2	0	109
Radziejowski	67	95,71%	3	4,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	70
Rypiński	48	90,57%	4	7,55%	0	0,00%	1	1,89%	0	0	0	53
Sępoleński	62	86,11%	9	12,50%	0	0,00%	1	1,39%	0	0	0	72
Świecki	135	90,00%	7	4,67%	0	0,00%	8	5,33%	0	0	0	150
Toruń	349	95,88%	13	3,57%	0	0,00%	2	0,55%	0	0	0	364
Toruński	90	96,77%	2	2,15%	1	1,08%	0	0,00%	0	0	0	93
Tucholski	44	88,00%	4	8,00%	1	2,00%	1	2,00%	0	0	0	50
Wąbrzeski	61	85,92%	10	14,08%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	71
Włocławek	87	91,58%	5	5,26%	0	0,00%	3	3,16%	0	0	0	95
Włocławski	186	86,11%	19	8,80%	5	2,31%	4	1,85%	0	2	0	216
Żniński	116	93,55%	3	2,42%	2	1,61%	1	0,81%	0	0	2	124
Województwo	2554	91,48%	161	5,77%	19	0,68%	47	1,68%	1	8	2	2792

zespołów dworsko-folwarczno-parkowych. Długo nieuregulowana sytuacja własnościowa, niejednokrotnie brak właściciela, wreszcie brak należytej opieki w połączeniu z niską świadomością wartości zabytku u właścicieli i okolicznej ludności powodowały degradację obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Brak opieki właścicielskiej stanowi największe zagrożenie także dla cmentarzy (głównie ewangelickich).

Wartości zabytkowe utraciły głównie obiekty folwarczne, użytkowane we współczesnych gospodarstwach rolnych. Zostały przebudowane przez właścicieli, gdyż nie spełniały ich wymogów użytkowych. Podobnie sytuacja wygląda z obiektami rezydencjonalnymi, których gruntowna przebudowa była motywowana potrzebami użytkowymi właścicieli o niskiej świadomości wartości zabytkowych obiektów, które znajdowały się pod ich opieką. Próbuując „naprawić” obiekty w stanie złym, użyli do tego środków i materiałów, które pozbawiły te zabytki ich historycznej wartości. Skrajnym przypadkiem są obiekty zrujnowane, które wartość utraciły na skutek zniszczenia większości substancji zabytkowej.

Translokowany został 1 obiekt znajdujący się obecnie na terenie powiatu golubsko-dobrzyńskiego. Obiekt ten – willa Grossera – został przeniesiony z Torunia do powiatu golubsko-dobrzyńskiego. Z kolei z zamiarem przeniesienia do skansenów rozebrano 2 obiekty z powiatu żnińskiego. Są to drewniana chata z Lubczynka przeniesiona w 1988 r. na teren Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach (woj. wielkopolskie) oraz stodoła z Sarbinowa, którą w 1993 r. rozebrano z zamiarem odtworzenia w planowanym wówczas skansenie w Wenecji. Już po ukończeniu weryfikacji terenowej do Kujawsko-Dobrzyńskiego Parku Etnograficznego w Kłóbce został przeniesiony drewniany kościół (XVIII w.) z Brzeźna (pow. lipnowski).

Podczas weryfikacji terenowej nie udało się zidentyfikować 3 obiektów z powiatu lipnowskiego, 2 z nakielskiego i włocławskiego oraz 1 z aleksandrowskiego. Obiekty te być może już nie istnieją lub też zostały źle opisane w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, w sposób uniemożliwiający ich identyfikację w terenie.

W województwie kujawsko-pomorskim do ubytku obiektów zabytkowych znajdujących się w rejestrze zabytków dochodziło przede wszystkim na obszarach wiejskich i małomiasteczkowych, głównie zabudowy folwarcznej i mieszkalnej (w poszczególnych powiatach z różnym nasileniem). Ostatecznymi przyczynami całkowitych zniszczeń zabytków, wcześniej zwykle porzuconych i pozbawionych opieki, były rozbiórki lub utrata substancji na skutek pożaru. Pod względem materiału zniszczeniu uległo najwięcej budynków murowanych i drewnianych. Zniszczenia obiektów z innych materiałów to pojedyncze przypadki. W trakcie weryfikacji nie udało się w pełni ustalić okresów, w jakich dochodziło do zniszczeń, tym samym powiązań z kontekstami społeczno-gospodarczymi. Do najliczniejszych zniszczeń dochodziło w obrębie własności prywatnej, a właściwie niedawno sprywatyzowanej (gospodarstwa rolne). Stąd też należy odnotować szerszy kontekst przyczyn zniszczeń związany ze zmianą własności i sposobu gospodarowania, będących wynikiem transformacji ustrojowej państwa po 1989 r.

Analizując zabytki rejestrowe z terenu w podziale na grupy określające ich funkcję pierwotną, trzeba zauważyć, że wśród obiektów o stosunkowo dobrym stanie dominują zabytki sakralne. Na 470 obiektów sakralnych wpisanych do rejestru w niezagrożonym stanie znajduje się 465 (98,94%), zagrożone są 4, a nieistniejący jest 1 (kostnica przy kościele w Bobrowni-

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Państwowe	456	89,94%	38	7,50%	5	0,99%	5	0,99%	504
Samorządowe	497	91,36%	35	6,43%	6	1,10%	5	0,92%	543
Kościółów i związków wyznaniowych	656	98,80%	6	0,90%	0	0,00%	2	0,30%	664
Prywatne	538	87,06%	46	7,44%	6	0,97%	23	3,72%	613
Mieszane	114	95,00%	5	4,17%	0	0,00%	1	0,83%	120
Inne	181	86,19%	18	8,57%	1	0,48%	8	3,81%	208
Brak danych	112	86,82%	13	10,08%	1	0,78%	3	2,33%	129

kach). Wśród 120 obiektów obronnych – w stanie niezagrażonym znajduje się 115 (95,83%). Jako zagrożone uznano podczas weryfikacji 5 z nich należących do zespołu Twierdzy Toruń, które znajdują się na terenie bastionu Menniczego. Spośród 161 obiektów użyteczności publicznej – aż 153 znajduje się w niezagrażonym stanie (95,03%), 7 jest zagrożonych (z czego 5 z terenu Ciechocinka), a nie istnieje 1 – hotel tzw. Dwór Chełmiński w Chełmnie. W grupie inne w stanie niezagrażonym jest 111 obiektów, 7 jest zagrożonych, 1 utracił wartość (kordgarda w zespole pałacowym w Wieńcu) i 1 nie istnieje (pomnik płk. Bruscha von Neuberg w Toruniu). Wśród 102 obiektów przemysłowych wpisanych do rejestru – 96 znajduje się w niezagrażonym stanie (94,12%), 4 zostały określone w czasie weryfikacji jako zagrożone (młyn wodny w Krupkach, gorzelnia w Ryńsku, młyn w Rypinie, browar Bojańczyka we Włocławku), nie istnieją 2 – piecownia, formownia nr 37 i 38 w zespole Fabryki Fajansu we Włocławku. Już po przeprowadzeniu weryfikacji terenowej browar Bojańczyka został poddany pracom rewitalizacyjnym, natomiast w miejscu wyburzonych piecowni i formowni postawiono kopie tych budynków z nową funkcją.

Przy podziale obiektów rejestrowych na grupy chronologiczne można zaobserwować, że w stanie niezagrażonym znajduje się zdecydowana większość obiektów z dwóch najstarszych grup: do połowy XIII w. (20 obiektów, co daje 95,24%) oraz od połowy XIII do XV w. (298; 99%). W grupie z XVI–XVIII w. w stanie niezagrażonym jest 370 obiektów (92,73%), z XIX w. – 1295 (88,70%), z XX w. – 482 (93,77%), obiektów bez datowania – 89 (91,75%). Wskaźniki te potwierdzają większą dbałość właścicieli o obiekty najstarsze, funkcjonujące w świadomości społecznej jako zabytki najcenniejsze. Najwięcej obiektów zagrożonych pochodzi z XIX w. Jest ich w województwie 113 (7,74% w tej grupie). Po 20 zagrożonych pochodzi z grup obiektów z XX w. (3,89%) i z XVI–XVIII w. (5,01%), 4 obiekty zagrożone są z grupy niedatowanej (4,12%), 3 z grupy od połowy XIII do XV w. (1%), są to ruiny zamku w Szubinie i Lipienku oraz budynek dawnego szpitala przy toruńskim zamku; i 1 z grupy najstarszej do połowy XIII w. (4,76%) – ruiny zamku w Pokrzywnie. Wartości utraciło łącznie 19 obiektów, z czego 15 pochodzi z XIX w., a 4 – z XX w. Wśród 47 obiektów nieistniejących najwięcej jest także z XIX w. – 29, z XVI–XVIII w. jest 8, a niedatowanych – 3. Zauważalna przewaga w tych kategoriach obiektów z XIX i XX w. wiąże się nie tylko z ich większą liczbą w rejestrze zabytków, ale także z niską świadomością społeczną wartości zabytkowej takich obiektów.

Zależność stanu zachowania obiektów architektonicznych wiąże się niekiedy także z typem materiału/konstrukcji, z jakiego zostały wykonane. Wśród 2049 obiektów, których stan został określony jako niezagrażony, pod względem liczbowym dominują obiekty murowane z cegły (1821), następne są drewniane o konstrukcji wieńcowej i innej (110), drewniane o konstrukcji szkieletowej (41), betonowe (23), murowane z kamienia (21), ziemne (18), metalowe (7) oraz z niesprecyzowaną konstrukcją i materiałem (8). Spośród 127 obiektów zagrożonych aż 111 to obiekty murowane z cegły, 8 obiektów drewnianych o konstrukcji wieńcowej, 3 obiekty drewniane o konstrukcji szkieletowej, 2 o niezidentyfikowanej konstrukcji oraz po 1 murowanym z kamienia, ziemnym i betonowym. Wszystkie 17 obiektów, które utraciły wartość zabytkową, to obiekty murowane z cegły. Wśród 43 obiektów nieistniejących, większość (27) to obiekty murowane z cegły, następnie 13 – drewniane o konstrukcji wieńcowej i innej, 2 – drewniane

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	382	75,35%	7	1,38%	65	12,82%
Samorządowe	429	78,86%	14	2,57%	75	13,79%
Kościółów i związków wyznaniowych	636	95,78%	0	0,00%	10	1,51%
Prywatne	503	81,39%	5	0,81%	61	9,87%
Mieszane	108	90,00%	2	1,67%	3	2,50%
Inne	168	80,00%	1	0,48%	21	10,00%
Brak danych	105	81,40%	0	0,00%	11	8,53%
Razem	2331	83,49%	29	1,04%	246	8,81%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	454	96,60%	0	0,00%	7	1,49%
Obronne	50	41,67%	0	0,00%	34	28,33%
Zamki	14	58,33%	0	0,00%	8	33,33%
Użyteczności publicznej	151	93,79%	1	0,62%	8	4,97%
Rezydencjonalne	257	78,83%	11	3,37%	45	13,80%
Zieleń	339	83,91%	14	3,47%	40	9,90%
Folwarczne	272	72,34%	3	0,80%	45	11,97%
Gospodarcze	84	84,85%	0	0,00%	8	8,08%
Mieszkalne	414	92,20%	0	0,00%	9	2,00%
Przemysłowe	83	81,37%	0	0,00%	10	9,80%
Cmentarze	108	76,60%	0	0,00%	23	16,31%
Inne	105	87,50%	0	0,00%	9	7,50%
Razem	2331	83,49%	29	1,04%	246	8,81%

o konstrukcji szkieletowej oraz 1 – metalowy. W statystyce tej dominują we wszystkich kategoriach obiekty murowane z cegły, co jednak jest związane z ich przeważającą liczbą na tle innych kategorii konstrukcyjnych. Zwraca uwagę stosunkowo duża liczba zagrożonych i nieistniejących obiektów drewnianych, zarówno o konstrukcji wieńcowej, jak i szkieletowej, co spowodowane jest zużyciem materiału.

Przeważająca większość obiektów rejestrowych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – 2331 (83,49%) jest użytkowanych w sposób niekolidujący z ich pierwotną funkcją, 29 (1,04%) w sposób kolidujący, a 246 (8,81%) jest nieużytkowanych. Spośród użytkowanych (w sposób niekolidujący z ich funkcją) w niezagrożonym stanie najwięcej zarówno ilościowo (636), jak i procentowo (95,78%) jest obiektów należących do kościołów i związków wyznaniowych. Zaledwie 10 obiektów w tej grupie własnościowej jest nieużytkowanych (z czego zagrożonych jest 6). Stan ten wynika ze stałej opieki nad kościołami i kaplicami ze strony użyt-

kowników (parafii) i sprawnego pozyskiwania przez nich środków na prace renowacyjno-konserwatorskie zarówno z funduszy unijnych, jak i państwowych oraz samorządowych. Własność prywatna charakteryzuje się dość dużym odsetkiem obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący (503; 81,39%). Niepokojąca jest jednak stosunkowo duża liczba obiektów prywatnych, które pozostają nieużytkowane (61; 9,87%). Wprawdzie 25 z nich pozostaje w stanie niezagrażonym, ale aż 35 jest zagrożonych utratą wartości. Prywatni właściciele tych obiektów niejednokrotnie porzucają je, pozostawiając bez opieki, co prowadzi w krótkim czasie do ich dewastacji i degradacji. Obiekty będące własnością samorządów są w większości użytkowane (429, co daje 78,86%, z czego zdecydowana większość – 421, jest w niezagrażonym stanie), jednak aż 75 jest nieużytkowanych (13,79%). Własność samorządowa jest najliczniej reprezentowana w kategorii obiektów, których obecna funkcja koliduje z ich funkcją pierwotną. Jest ich 14, co stanowi jednak zaledwie 2,57% ich zasobu. Są to w większości dawne dwory przejęte przez samorząd, traktowane jako mieszkania komunalne. Aż 75 obiektów należących do samorządów jest nieużytkowanych, co stanowi 13,79% ich zasobu. Podobnie wygląda to w przypadku własności państwowej, gdzie 65 obiektów (12,82%) pozostaje nieużytkowanych (z czego 35 jest zagrożonych, 2 utraciły wartości), a 7 (1,38%) jest użytkowanych w sposób kolidujący z ich funkcją pierwotną. Obiekty nieużytkowane należą w większości do zasobu Agencji Nieruchomości Rolnych i oczekują na nabywcę, który mógłby się nimi zaopiekować.

Analizując uwarunkowania związane z użytkowaniem w stosunku do różnych rodzajów obiektów o określonych funkcjach historycznych, należy zauważyć, że zarówno w grupie obiektów użytkowanych, ale zagrożonych utratą wartości, lub takich, które ową wartość już utraciły, jak i w grupach obiektów użytkowanych w sposób kolidujący z ich historyczną funkcją oraz grupie obiektów nieużytkowanych – dominują trzy rodzaje obiektów rejestrowych. Są to obiekty rezydencjonalne, folwarczne oraz zabytkowa zieleń. Związane to jest ze złym stanem całych założeń dworsko-folwarcznych. W grupie użytkowanych niezgodnie z historyczną funkcją dominują zabytki zieleni. Są to głównie parki dworskie (lub podworskie), które na skutek nielegalnych wycinek drzewostanu zatraciły w różnym stopniu nie tylko swą funkcję historyczną, ale także walory kompozycyjne. W grupie obiektów nieużytkowanych znaczącą część stanowią obiekty obronne – są to schrony i elementy fortyfikacji z XIX i XX w. z Chełmna, Grudziądza i Torunia. W tej samej grupie zauważalny jest też udział cmentarzy. Są to przede wszystkim objęte ochroną cmentarze innowiercze – głównie ewangelickie, które w większości pozbawione są stałej opieki.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

Grupa obiektów w stanie zachowania określonym jako niezagrożony jest zdecydowanie najliczniejszą grupą w tej kategorii w zasobie zabytków rejestrowych województwa kujawsko-pomorskiego. Zabytków rejestrowych zachowanych w stanie określonym jako niezagrożony jest łącznie 2554, co daje 91,48% całego zasobu obiektów wpisanych do rejestru. Pod względem procentowym jest to piąty wynik wśród województw.

Wartość procentowa obiektów w stanie określonym jako niezagrożony w całkowitej liczbie obiektów z poszczególnych powiatów ukazuje zróżnicowanie stanu zachowania zabytków wahające się od 100% (powiaty mogileński oraz Grudziądz) do 79,86% (powiat lipnowski). Największy udział procentowy obiektów w stanie niezagrożonym, oprócz wspomnianego powiatu mogileńskiego, posiadają również: Bydgoszcz (98,79%), powiat toruński (96,77%), Toruń (95,88%), powiaty golubsko-dobrzyński (95,83%) i radziejowski (95,71%). Pod względem liczby samych obiektów w stanie niezagrożonym najwięcej jest ich w powiatach Toruniu (349), Bydgoszczy (245), inowrocławskim (207), włocławskim (186), świeckim (135) i chełmińskim (128). Statystyka ta wskazuje na dwie skrajności – duże miasta, jak Toruń i Bydgoszcz, gdzie jest największa liczba zabytków rejestrowych, oraz powiaty, takie jak mogileński, golubsko-dobrzyński i radziejowski, w którym jest w porównaniu do innych najmniejsza liczba zabytków rejestrowych. W pierwszym przypadku dużą liczbę obiektów w niezagrożonym stanie można tłumaczyć lepszym nadzorem i opieką konserwatorską (oba miasta mają konserwatorów miejskich), zaś w drugim przypadku relatywnie niewielka liczba obiektów w stanie niezagrożonym daje w skali całego powiatu wysoki wynik procentowy.

Wśród grup określających funkcję pierwotną zabytków w stanie uznanym jako niezagrożony najwyższy procent obiektów w stanie dobrym mają zabytki sakralne – 98,94% (465 obiektów). Wynika to głównie z faktu, że obiekty sakralne znajdują się pod opieką użytkujących je parafii. Następnymi grupami o wysokim procencie obiektów w niezagrożonym stanie są zabytki architektury obronnej – 95,83% (115 obiektów), budynki użyteczności publicznej – 95,03% (153), obiekty przemysłowe – 94,12% (96).

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	23	100,00%	0	0,00%	16	80,00%	1	100,00%	6	85,71%	15	100,00%
Brodnicki	27	100,00%	4	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	8	88,89%	4	80,00%
Bydgoszcz	25	100,00%	1	100,00%	49	98,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%
Bydgoski	21	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	17	89,47%	14	87,50%
Chełmiński	20	100,00%	37	100,00%	9	90,00%	2	66,67%	5	71,43%	29	96,67%
Golubsko-dobrzyński	16	100,00%	2	100,00%	1	100,00%	2	100,00%	7	100,00%	13	100,00%
Grudziądz	7	100,00%	6	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	20	100,00%	22	100,00%	1	100,00%	2	66,67%	9	75,00%	20	95,24%
Inowrocławski	50	100,00%	1	100,00%	8	100,00%	1	100,00%	43	86,00%	47	85,45%
Lipnowski	21	91,30%	0	0,00%	2	100,00%	1	100,00%	16	69,57%	25	89,29%
Mogileński	19	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	7	100,00%
Nakielski	14	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	21	91,30%	21	95,45%
Radziejowski	19	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	13	81,25%	22	100,00%
Rypiński	11	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	8	88,89%	12	100,00%
Sępoleński	19	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	78,57%	11	91,67%
Świecki	20	100,00%	2	100,00%	3	100,00%	2	100,00%	18	90,00%	24	100,00%
Toruń	17	100,00%	38	88,37%	28	96,55%	2	100,00%	1	100,00%	5	100,00%
Toruński	30	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	3	100,00%	13	92,86%	15	88,24%
Tucholski	10	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	77,78%	6	85,71%
Wąbrzeski	20	100,00%	0	0,00%	1	50,00%	1	100,00%	5	62,50%	6	75,00%
Włocławek	9	100,00%	0	0,00%	17	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	9	100,00%
Włocławski	30	93,75%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	35	83,33%	44	93,62%
Żniński	17	94,44%	0	0,00%	4	100,00%	1	100,00%	22	95,65%	22	100,00%
Województwo	465	98,94%	115	95,83%	153	95,03%	21	87,50%	278	85,28%	378	93,56%

W podziale chronologicznym najwyższy udział procentowy obiektów w stanie niezagrożonym ma grupa obiektów z okresu od połowy XIII do XV w. – 99% (298 obiektów spośród 301). Następną w kolejności jest grupa obiektów datowanych do połowy XIII w. – 95,24% (20 z 21), dalej grupa obiektów z XX w. – 93,77% (482 z 514), zabytki z XVI–XVIII w. – 92,73% (370 z 399), obiekty niedatowane – 91,75% (89 z 97). Najmniejszy udział procentowy mają obiekty z XIX w. – 88,70%, których jest też zdecydowanie najwięcej (1295 z 1460).

W podziale na materiał/konstrukcję obiektów rejestrowych w stanie niezagrożonym dominują zabytki betonowe (23 obiekty spośród 24, czyli 95,83%) oraz grupa obiektów murowanych – z kamienia (18 z 22; 95,48%) i z cegły (1821 z 1983; 91,83%). Kolejne są obiekty ziemne (18 z 20; 90%), metalowe (7 z 8; 87,5%), a następnie najmniej trwałe – drewniane o konstrukcji szkieletowej (41 z 47; 87,23%) i konstrukcji wieńcowej i innej (110 ze 133; 82,71%).

Spośród obiektów zachowanych w niezagrożonym stanie najczęściej zarówno pod względem ilościowym, jak i procentowym w odniesieniu do całego zasobu danej grupy własnościowej należy do kościołów i związków wyznaniowych. Spośród 664 obiektów w tej grupie w stanie określonym jako niezagrożony jest 656, co daje 98,80%. Kolejną grupą zabytków rejestrowych, w której jest najczęściej obiektów w niezagrożonym stanie, są obiekty prywatne

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
3	75,00%	0	0,00%	22	75,86%	10	100,00%	9	100,00%	4	80,00%	109	88,62%
6	42,86%	2	100,00%	2	100,00%	3	100,00%	5	100,00%	4	100,00%	67	87,01%
0	0,00%	19	100,00%	98	98,00%	30	100,00%	7	100,00%	9	100,00%	245	98,79%
7	87,50%	2	100,00%	2	66,67%	4	100,00%	6	100,00%	6	100,00%	81	93,10%
5	41,67%	5	100,00%	9	100,00%	1	100,00%	4	44,44%	2	50,00%	128	87,07%
3	100,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	46	95,83%
0	0,00%	13	100,00%	9	100,00%	4	100,00%	3	100,00%	2	100,00%	46	100,00%
32	100,00%	1	50,00%	8	88,89%	1	100,00%	6	100,00%	2	66,67%	124	93,94%
29	74,36%	1	100,00%	10	100,00%	1	100,00%	11	91,67%	5	100,00%	207	88,84%
33	80,49%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	7	58,33%	8	88,89%	115	79,86%
1	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	40	100,00%
23	85,19%	4	100,00%	3	100,00%	4	100,00%	7	100,00%	1	100,00%	101	92,66%
3	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	3	100,00%	4	100,00%	67	95,71%
8	72,73%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	2	100,00%	4	100,00%	48	90,57%
7	53,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	6	100,00%	62	86,11%
31	81,58%	0	0,00%	15	71,43%	4	100,00%	8	100,00%	8	100,00%	135	90,00%
0	0,00%	29	87,88%	190	98,96%	18	100,00%	7	87,50%	14	87,50%	349	95,88%
8	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	1	100,00%	7	100,00%	6	100,00%	90	96,77%
7	87,50%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	7	77,78%	4	100,00%	44	88,00%
14	82,35%	0	0,00%	4	100,00%	1	50,00%	7	100,00%	2	100,00%	61	85,92%
0	0,00%	5	71,43%	31	93,94%	6	66,67%	3	100,00%	2	66,67%	87	91,58%
44	77,19%	7	77,78%	3	60,00%	1	100,00%	6	100,00%	14	93,33%	186	86,11%
36	90,00%	0	0,00%	5	83,33%	1	100,00%	5	100,00%	3	100,00%	116	93,55%
300	79,79%	88	88,89%	422	93,99%	96	94,12%	127	90,07%	111	92,50%	2554	91,48%

(538 spośród 613; 87,06%). Następne pod względem liczby są obiekty należące do samorządów (497 z 543; 91,36%) i państwa (456 z 504; 89,94%). Najmniej jest obiektów w stanie niezagrożonym w grupach o własności innej (181 z 208; 86,19%), mieszanej (114 ze 120; 95%) oraz tych, do których brak jest danych o własności (112 ze 129; 86,82%). Stosując kryterium procentowe, najlepiej wypadają obiekty kościołów i związków wyznaniowych (98,80%), następnie o własności mieszanej (95%), samorządowe (91,36%) i państwowe (89,94%).

Analiza występowania obiektów w stanie określonym jako niezagrożony w poszczególnych grupach określających sposoby użytkowania wskazuje na trzy rodzaje właścicieli – państwo, samorządy i właściciele prywatni, którzy dominują w tych kategoriach. Wśród użytkowanych w sposób kolidujący z ich historyczną funkcją w stanie niezagrożonym jest 5 obiektów państwowych, 6 samorządowych i 4 prywatne. W grupie obiektów nieużytkowanych w niezagrożonym stanie jest 28 obiektów państwowych, aż 55 samorządowych i 35 prywatnych. W grupie zabytków, co do których nie ma danych o sposobie użytkowania, w niezagrożonym stanie są 44 obiekty państwowe, 14 samorządowych i 16 prywatnych.

Analiza występowania obiektów w stanie określonym jako niezagrożony w grupach zabytków podzielonych według sposobu użytkowania wskazuje, że niezależnie od tego, czy

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Aleksandrowski	0	0,00%	4	100,00%	15	88,24%	65	86,67%	24	92,31%	1	100,00%	109
Brodnicki	1	100,00%	18	100,00%	14	100,00%	26	72,22%	4	100,00%	4	100,00%	67
Bydgoszcz	0	0,00%	2	100,00%	32	96,97%	95	100,00%	114	98,28%	2	100,00%	245
Bydgoski	0	0,00%	4	100,00%	12	100,00%	52	91,23%	7	100,00%	6	85,71%	81
Chełmiński	1	100,00%	24	96,00%	10	83,33%	51	83,61%	40	88,89%	2	66,67%	128
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	13	100,00%	11	100,00%	20	100,00%	1	33,33%	1	100,00%	46
Grudziądz	2	100,00%	9	100,00%	15	100,00%	9	100,00%	8	100,00%	3	100,00%	46
Grudziądzki	0	0,00%	14	100,00%	13	86,67%	72	93,51%	12	100,00%	13	100,00%	124
Inowrocławski	4	100,00%	7	100,00%	38	100,00%	111	83,46%	41	91,11%	6	100,00%	207
Lipnowski	0	0,00%	6	100,00%	19	86,36%	69	77,53%	16	76,19%	5	83,33%	115
Mogileński	4	100,00%	3	100,00%	12	100,00%	16	100,00%	5	100,00%	0	0,00%	40
Nakielski	0	0,00%	1	50,00%	13	100,00%	75	91,46%	12	100,00%	0	0,00%	101
Radziejowski	1	100,00%	2	100,00%	9	81,82%	43	97,73%	10	100,00%	2	100,00%	67
Rypiński	0	0,00%	3	100,00%	6	66,67%	32	94,12%	4	100,00%	3	100,00%	48
Sępoleński	0	0,00%	1	100,00%	12	100,00%	39	84,78%	4	80,00%	6	75,00%	62
Świecki	0	0,00%	10	100,00%	15	83,33%	82	88,17%	17	100,00%	11	91,67%	135
Toruń	2	100,00%	131	99,24%	60	96,77%	106	90,60%	45	97,83%	5	100,00%	349
Toruński	2	100,00%	18	100,00%	11	84,62%	47	97,92%	10	100,00%	2	100,00%	90
Tucholski	0	0,00%	1	100,00%	6	85,71%	31	91,18%	2	50,00%	4	100,00%	44
Wąbrzeski	1	100,00%	15	100,00%	1	100,00%	34	77,27%	6	100,00%	4	100,00%	61
Włocławek	0	0,00%	3	100,00%	11	91,67%	39	86,67%	31	100,00%	3	75,00%	87
Włocławski	1	100,00%	5	100,00%	20	83,33%	116	85,29%	40	88,89%	4	80,00%	186
Żniński	1	100,00%	4	100,00%	15	93,75%	65	94,20%	29	90,63%	2	100,00%	116
Województwo	20	95,24%	298	99,00%	370	92,73%	1295	88,70%	482	93,77%	89	91,75%	2554

obiekt jest użytkowany w sposób niekolidujący z jego historyczną funkcją, czy też kolidujący lub w ogóle nieużytkowany, albo przy braku danych na temat użytkowania, w najlepszym stanie zawsze są zabytki sakralne. Szacunek, jakim się cieszą niezależnie od okoliczności i sposobu użytkowania, uchronił większość tych obiektów przed dewastacją. Oczywiście zdarzają się przypadki, jak drewniany XVIII w. kościół pw. św. Wawrzyńca w Wielgiem, kościoły ewangelickie w Zrazimiu i Izbicy Kujawskiej, bożnica żydowska w Izbicy Kujawskiej, gdzie obiekty sakralne są zagrożone, ale wynika to z braku użytkownika bądź też z wyboru użytkownika (Wielgie). Dość duża liczba zabytków obronnych wśród obiektów nieużytkowanych (34) lub tych, co do których brak jest danych o użytkowaniu (31), wynika z charakteru tego typu budownictwa (schrony, magazyny, forty), które z jednej strony jest solidne i opiera się działaniu czasu i dewastacjom, a z drugiej jest trudne w adaptacji na inne cele użytkowe. Obiekty w kategorii zieleń, czyli przeważnie parki dworskie, są stosunkowo często użytkowane w sposób kolidujący z ich funkcją (13) lub nieużytkowane (24). W obu przypadkach, nawet jeśli ich stan został określony jako niezagrożony, jest to określenie względne, gdyż z powodu braku opieki lub niewłaściwej opieki właścicielskiej stale są zagrożone

poprzez niekontrolowaną wycinkę drzewostanu. Podobna sytuacja występuje przy cmentarzach, zagrożonych głównie z powodu braku opieki. Choć 10 z cmentarzy nieużytkowanych znajduje się w stanie określonym jako niezagrożony, to 13 jest wyraźnie zagrożonych dewastacją. Są to w przeważającej większości cmentarze ewangelickie, stosunkowo liczne w województwie kujawsko-pomorskim.

Uwarunkowania związane z funkcją pierwotną obiektu oraz jego użytkowaniem i własnością wskazują na najlepszy stan zabytków sakralnych znajdujących się w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych. Zazwyczaj w stosunkowo dobrym stanie znajdują się obiekty rejestrowe w miastach. Zróżnicowana jest sytuacja w przypadku zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych znajdujących się w posiadaniu państwa, samorządów lub osób prywatnych. Na stan zachowania zabytków rejestrowych mają wpływ przede wszystkim – ich użytkowanie oraz rodzaj materiału/konstrukcji, a w dalszej perspektywie kwestie własnościowe czy czas powstania.

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Podczas weryfikacji terenowej wskazano 161 obiektów zagrożonych, co stanowi 5,77% w zasobie obiektów wpisanych do rejestru zabytków w województwie kujawsko-pomorskim. Obydwa wyniki statystyczne nie odbiegają znacząco od średniej ogólnopolskiej. Wśród obiektów o większej wartości zagrożone są m.in.: część (zachodnie skrzydło) Zespołu Zdrojowego nr 1 (tzw. Łazienki Komitetowe) oraz budynek administracyjny (tzw. mała Villa Romana) należące do najstarszych budynków zespołu uzdrowiskowego w Ciechocinku, obiekty forteczne należące do bastionu Menniczego w Toruniu, pochodzący z II połowy XIV w. szpital (obecnie dom) przy zamku krzyżackim w Toruniu (w 2016 r. rozpoczęto przy nim prace renowacyjno-konserwatorskie), klasycystyczny pałac w Nawrze, dwory w Niedźwiedziu i Nasiegniewie, zespół dworsko-parkowy w Wistce Królewskiej, drewniany dworek myśliwski w Czarnem, drewniany kościół w Wielgim, neogotycki kościół ewangelicki oraz klasycystyczna synagoga w Izbicy Kujawskiej, chata menonicka w Słońsku Górnym, budynki zespołu liceum (dawna rządcówka folwarku franciszkanów oraz komora celna) w Nieszawie, modernistyczna pływalnia w Ciechocinku z 1931 r., cmentarz ewangelicki w Lipnie, a także cmentarze jeńców wojennych i internowanych w Tucholi.

Najwięcej obiektów zagrożonych jest w powiatach włocławskim (19; 8,80% w zasobie zabytków rejestrowych tego powiatu), lipnowskim (16; 11,11%), chełmińskim (16; 10,88%), inowrocławskim (13; 5,58%) oraz w Toruniu (13; 3,57%). Najwyższy procent zabytków zagrożonych w skali powiatu jest w powiatach wąbrzeskim (10 obiektów; 14,08%), sępoleńskim

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Aleksandrowski	21	91,30%	1	50,00%	63	86,30%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	8	100,00%	1	100,00%	46	83,64%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	1	50,00%	9	100,00%	213	99,07%	1	100,00%	0	0,00%
Bydgoski	4	80,00%	1	50,00%	54	96,43%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	4	100,00%	90	87,38%	1	100,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	1	100,00%	1	50,00%	31	96,88%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	43	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	4	100,00%	2	100,00%	76	92,68%	0	0,00%	2	100,00%
Inowrocławski	4	100,00%	0	0,00%	145	89,51%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	8	66,67%	1	100,00%	74	81,32%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	11	100,00%	0	0,00%	19	100,00%	3	100,00%	0	0,00%
Nakielski	2	100,00%	4	100,00%	64	90,14%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	4	100,00%	0	0,00%	37	92,50%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	3	100,00%	0	0,00%	31	86,11%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	2	66,67%	1	100,00%	38	82,61%	2	100,00%	0	0,00%
Świecki	10	62,50%	3	100,00%	87	90,63%	1	100,00%	0	0,00%
Toruń	2	100,00%	10	83,33%	308	96,55%	1	100,00%	14	93,33%
Toruński	3	100,00%	1	100,00%	54	98,18%	10	100,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	1	50,00%	29	93,55%	1	100,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	3	100,00%	0	0,00%	45	84,91%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	1	50,00%	0	0,00%	72	92,31%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	11	68,75%	0	0,00%	123	86,01%	1	50,00%	1	50,00%
Żniński	7	77,78%	1	100,00%	79	94,05%	0	0,00%	1	100,00%
Województwo	110	82,71%	41	87,23%	1821	91,83%	21	95,45%	18	90,00%

(9; 12,5%), brodnickim (9; 11,69%) oraz w lipnowskim (16; 11,11%). Nie wykazano obiektów zagrożonych w powiecie mogileńskim oraz w Grudziądzu, natomiast ich znikoma liczba jest w powiatach golubsko-dobrzyńskim (1 obiekt; 2,08%), toruński (2; 2,15%) i w Bydgoszczy (2; 0,81%). Statystyka ta nie wykazuje różnicowań terytorialnych lub też zależności liczby zabytków zagrożonych od wielkości powiatu bądź różnic statusu jednostek administracyjnych zabytków.

W podziale według funkcji pierwotnej, najwięcej zagrożonych zabytków jest w grupie obiektów folwarcznych (41 obiektów; 10,90% w tej grupie). Niewiele mniej obiektów zagrożonych jest w grupie rezydencjonalnych (40; 12,27%). W grupie zieleni zagrożonych jest 21 obiektów (5,2%), a w grupie cmentarzy 13 (9,22%). Najmniej obiektów zagrożonych jest w grupie zamki. Są to 3 obiekty (ruiny zamków w Szubinie, Pokrzywnie i Lipienku) stanowiące jednak aż 12,5% w swojej grupie. Z kolei najmniejszą część w zasobie swojej grupy stanowią obiekty zagrożone wśród zabytków sakralnych (4 obiekty; 0,85%) i w grupie obiektów mieszkalnych (8; 1,78%).

W podziale chronologicznym zdecydowanie najwięcej, zarówno ilościowo, jak i procentowo, jest obiektów zagrożonych należących do grupy zabytków datowanych na XIX w.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	85
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%	58
0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	231
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	61
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	95
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	33
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	43
0	0,00%	0	0,00%	14	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	98
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	149
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	83
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	33
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	73
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	42
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	34
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	44
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	103
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	337
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	68
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	31
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	48
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	66,67%	75
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	136
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	89
0	0,00%	0	0,00%	23	95,83%	7	87,50%	8	80,00%	2049

(113; 7,74% w tej grupie). Następnie są obiekty z XVI–XVIII w. (20; 5,01% zasobu w tej grupie), z XX w. (20; 3,89%), niedatowane (4; 4,12%), z okresu od połowy XIII do XV w. (3; 1%) i obiekty najstarsze, datowane do połowy XIII w. (1; 4,76%).

W podziale według materiału/konstrukcji zdecydowanie dominującą grupą wśród zabytków zagrożonych są obiekty murowane z cegły (111 obiektów; 5,6% w tej grupie). Wynika to także z faktu, że tego typu zabytków jest w województwie najwięcej (stanowią prawie 90% zasobu obiektów rejestrowych). Pozostałe grupy są reprezentowane następująco: 8 obiektów drewnianych o konstrukcji wieńcowej, 3 obiekty drewniane o konstrukcji szkieletowej, 2 obiekty niedatowane i po 1 obiekcie murowanym z kamienia, ziemnym i betonowym. Najwięcej zabytków zagrożonych w dominującej grupie obiektów murowanych z cegły znajduje się w powiatach włocławskim (12; 8,39% zasobu obiektów z tego materiału/konstrukcji w powiecie), chełmińskim (10; 9,71%) i w Toruniu (10; 3,13%).

W województwie kujawsko-pomorskim najwięcej obiektów zagrożonych należy do właścicieli prywatnych (46; 7,44% zasobu w tej grupie). Kolejną co do wielkości grupą są obiekty zagrożone, których właścicielem jest państwo (38; 7,5%), następnie obiekty samorządowe (35; 6,43%), z inną formą własności (18; 8,57%), do których brak danych o własności

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleni	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	4	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	1	20,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%	2	12,50%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	2	28,57%	1	3,33%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	3	25,00%	1	4,76%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,00%	5	9,09%
Lipnowski	1	4,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	26,09%	3	10,71%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	8,70%	1	4,55%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	18,75%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	21,43%	1	8,33%
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	5	11,63%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	1	5,88%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	1	14,29%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	3	37,50%	2	25,00%
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	2	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	16,67%	2	4,26%
Żniński	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	4	0,85%	5	4,17%	7	4,35%	3	12,50%	40	12,27%	21	5,20%

(13; 10,08%). Najmniej obiektów zagrożonych jest wśród obiektów należących do kościołów i związków wyznaniowych (6; 6,43%) i o własności mieszanej (5; 4,17%).

Sposób użytkowania ma podstawowy wpływ na zagrożenia dla obiektu zabytkowego. Zdecydowanie najwięcej, bo aż 111, obiektów zagrożonych jest nieużytkowanych. Najczęściej zagrożone obiekty nieużytkowane znajdują się w rękach państwowych (35) lub prywatnych (35). Najliczniejsze spośród nich są obiekty folwarczne (31) i rezydencjonalne (25). Następną grupą są obiekty zagrożone, gdzie nie ma danych na temat użytkowania (19 obiektów, z czego 6 samorządowych i 4 prywatne). Większość z nich stanowią obiekty folwarczne (6) i obronne (5). Kolejną grupą są obiekty zagrożone, których stan został określony jako niekolidujący z ich funkcją. Jest to 17 obiektów ze wszystkich grup właścicielskich, z wyjątkiem własności kościołów i związków wyznaniowych. W podziale na funkcję pierwotną tego rodzaju obiektów najwięcej jest zieleni (5), obiektów gospodarczych i rezydencjonalnych (po 3). W grupie zabytków użytkowanych w sposób kolidujący z ich funkcją zagrożonych jest zaledwie 14 obiektów (w tym 6 samorządowych i 4 prywatne), z czego 9 to obiekty rezydencjonalne, 3 folwarczne oraz po 1 użyteczności publicznej i zieleni.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	25,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	7	5,69%
7	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	11,69%
0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,81%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,60%
5	41,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	55,56%	2	50,00%	16	10,88%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	50,00%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	8	6,06%
3	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	13	5,58%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	41,67%	1	11,11%	16	11,11%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	7,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	5,50%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,29%
2	18,18%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	7,55%
5	38,46%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	12,50%
5	13,16%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	4,67%
0	0,00%	4	12,12%	2	1,04%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	13	3,57%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,15%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	22,22%	0	0,00%	4	8,00%
3	17,65%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	14,08%
0	0,00%	2	28,57%	1	3,03%	1	11,11%	0	0,00%	1	33,33%	5	5,26%
6	10,53%	1	11,11%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	19	8,80%
2	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,42%
41	10,90%	8	8,08%	8	1,78%	4	3,92%	13	9,22%	7	5,83%	161	5,77%

Najpowszechniej występujące zagrożenia dla obiektów rejestrowych w województwie związane są z czterema głównymi czynnikami. Najczęstszym jest zużycie materiału/konstrukcji, które występuje w przypadku 85 obiektów uznanych za zagrożone. Są to w przeważającej większości obiekty murowane z cegły (64) oraz nieliczne drewniane o konstrukcji wieńcowej (7) lub szkieletowej (1). Pod względem funkcji pierwotnej to głównie obiekty rezydencjonalne (28) i folwarczne (24). Większość spośród nich znajduje się w posiadaniu właścicieli prywatnych (36), samorządowych (20) i państwa (15). Kolejnym zagrożeniem jest brak zabezpieczenia/pielęgnacji/konserwacji obiektu, który występuje w przypadku 80 zabytków. Tu również większość stanowią obiekty murowane z cegły (50). Większość to obiekty rezydencjonalne (20) i folwarczne (21), choć znaczącą grupę stanowią także zabytkowe parki (14). Najliczniej występuje to zagrożenie w przypadku obiektów państwowych (25), o innej własności (13) oraz samorządowych (12). Brak użytkownika jest przyczyną zagrożeń dla 64 obiektów, z czego większość znajduje się w posiadaniu państwa (27) i osób prywatnych (23). To przede wszystkim obiekty rezydencjonalne (21) i folwarczne (16), niemal wszystkie murowane z cegły (50). Osobną grupę stanowią zieleń (9) i cmentarze (1). Niewłaściwe użytkowanie stanowi zagrożenie dla 35 obiektów (z czego 15 samorządowych i 10 państwowych). W grupie tej najliczniej-

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Aleksandrowski	1	4,35%	1	50,00%	4	5,48%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	8	14,55%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	2	0,93%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	2	3,57%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	10	9,71%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	1	3,13%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	6	7,32%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	7	4,32%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	2	16,67%	0	0,00%	6	6,59%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	5	7,04%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	3	7,50%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	4	11,11%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	8	17,39%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	1	6,25%	0	0,00%	6	6,25%	0	0,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	2	16,67%	10	3,13%	0	0,00%	1	6,67%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	1	1,82%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	8	15,09%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	4	5,13%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	4	25,00%	0	0,00%	12	8,39%	1	50,00%	0	0,00%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	3	3,57%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	8	6,02%	3	6,38%	111	5,60%	1	4,55%	1	5,00%

sze są obiekty rezydencjonalne (10) i folwarczne (6), a pod względem materiału/konstrukcji murowane z cegły (24). Sporadycznie występują w województwie inne przyczyny zagrożeń, takie jak reforestacja (4), inne przekształcenia (3) oraz nieuregulowany stan prawny (1). Brak danych na temat konkretnych przyczyn zagrożeń występuje przy 11 obiektach. Nie stwierdzono zagrożeń inwestycyjnych obiektu lub otoczenia.

Obiekty zagrożone występują niekiedy w skupiskach, stanowiąc najczęściej części składowe zespołów. Tak jest np. w przypadku zespołu toruńskiego bastionu Menniczego, zespołu fabryki fajansu we Włocławku oraz licznych zespołów dworsko-folwarczno-parkowych. Na przykład w Błędowie (pow. wąbrzeski), gdzie za zagrożone uznano dwór, 2 oficyny, zajazd i browar należące do zespołu dworskiego, czy w Wichorzu (pow. chełmiński), gdzie zagrożone są park, gorzelnia, dom gorzelniany, spichrz, lodownia i ogrodzenie (dwór i stajnia z oborą zostały wykreślone w 2017 r. z rejestru zabytków). Podobnie jest w Dobiesławicach, Dusocinie, Dziednie, Giebni, Hornówku, Karbowie, Radzikach Małych, Tupadłach, Żurawi, gdzie zagrożonych jest co najmniej kilka, a czasami większość lub nawet wszystkie obiekty z zespołów dworsko-folwarczno-parkowych. W niektórych mniejszych miejscowościach, jak Izbica Kujawska i Wielgie,

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%	2	20,00%	127

niepokojący jest fakt, że zagrożonych jest (lub już nie istnieje) kilka obiektów, z niewielkiego przecież zasobu zabytkowego w tych miejscowościach. Zagrożenia, jakie zostały odnotowane podczas weryfikacji terenowej obiektów wpisanych do rejestru zabytków, dotyczą głównie zaniedbania tych obiektów i ich postępującej degradacji. Wynika ona przede wszystkim z braku użytkownika lub niewłaściwego użytkownika. Brak użytkownika jest przyczyną zagrożenia dla dworów m.in. w Czarnem, Dębicach, Kazaniu, Kiełpinie, Lubiniu, Nasiegniewie i Wistce Królewskiej. Podobna sytuacja jest z opuszczonymi kościołami ewangelickimi m.in. w Izbiicy Kujawskiej, Kwieciszewie i Zrazimiu oraz w przypadku drewnianego kościoła katolickiego w Wielgiem. Zagrożone przez niewłaściwe użytkowanie są m.in. dawne dwory przejęte przez Państwowe Gospodarstwa Rolne, a następnie Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa lub samorządy, które są wykorzystywane jako mieszkania socjalne. Tak jest w przypadku dworów m.in. w Dąbrówce, Hornówku, Jastrzębiu, Niedźwiedziu, Ossowie i Wierzbicku. Wśród zagrożonych odrębną grupę stanowią cmentarze, głównie ewangelickie i menonickie, które pozbawione opieki są dewastowane. Tak jest w przypadku cmentarzy np. w Boguchwale, Brzeźnie, Elzanowie, Lipnie i Starym Bógpomóż. Zagrożone są także obiekty częściowo zniszczone przez

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	5	6,67%	1	3,85%	0	0,00%	7
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,72%	0	0,00%	2
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	7,02%	0	0,00%	0	0,00%	4
Chełmiński	0	0,00%	1	4,00%	2	16,67%	8	13,11%	4	8,89%	1	33,33%	16
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	1
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grudziądzki	1	100,00%	0	0,00%	2	13,33%	5	6,49%	0	0,00%	0	0,00%	8
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	9,02%	1	2,22%	0	0,00%	13
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	2	9,09%	11	12,36%	3	14,29%	0	0,00%	16
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nakielski	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	5	6,10%	0	0,00%	0	0,00%	6
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	2	18,18%	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%	3
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	3	33,33%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	4
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	15,22%	0	0,00%	2	25,00%	9
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	7,53%	0	0,00%	0	0,00%	7
Toruń	0	0,00%	1	0,76%	2	3,23%	9	7,69%	1	2,17%	0	0,00%	13
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	2	50,00%	0	0,00%	4
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	22,73%	0	0,00%	0	0,00%	10
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,89%	0	0,00%	1	25,00%	5
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	4	16,67%	11	8,09%	4	8,89%	0	0,00%	19
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,90%	1	3,13%	0	0,00%	3
Województwo	1	4,76%	3	1,00%	20	5,01%	113	7,74%	20	3,89%	4	4,12%	161

pożar, które z różnych przyczyn nie są odrestaurowywane. Jako przykład mogą służyć starsza część hotelu Mullera w Ciechocinku (ostatecznie rozebrana w ostatnich latach) i chata menonicka w Słońsku Górnym.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Spośród 19 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe (co stanowi zaledwie 0,68% ogółu zasobu), najwięcej (po 5) znajduje się w powiatach lipnowskim i włocławskim, po 2 w powiatach aleksandrowskim, inowrocławskim i żnińskim, natomiast pojedyncze obiekty pochodzą z powiatów brodnickiego, toruńskiego i tucholskiego. Większość spośród 19 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, to obiekty folwarczne (8), następnie rezydencjonalne (5), gospodarcze, założenia zieleni (po 2), mieszkalne i inne (po 1). Obiekty, które utraciły wartości zabytkowe, pochodzą tylko z dwóch okresów: XIX w. (15) i XX w. (4). Wszystkie obiekty archi-

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,33%	1	3,85%	0	0,00%	2
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	1
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,50%	0	0,00%	0	0,00%	2
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,49%	1	4,76%	0	0,00%	5
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	0	0,00%	0	0,00%	1
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	2,94%	1	2,22%	0	0,00%	5
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,45%	1	3,13%	0	0,00%	2
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	1,03%	4	0,78%	0	0,00%	19

tektoniczne (17), które utraciły wartości zabytkowe, są murowane z cegły. Spośród 19 obiektów, które utraciły wartości, 6 jest własnością samorządu, kolejnych 6 własnością prywatną, do państwa należy 5 obiektów. Do grupy inne zakwalifikowany został 1 obiekt, a w przypadku 1 obiektu brak jest danych dotyczących własności. Brak jest zabytków, które utraciły wartość wśród obiektów sakralnych oraz o funkcji mieszanej.

Analizując sposób użytkowania obiektów, które utraciły wartość zabytkową, trzeba zauważyć, że większość z nich (10) jest użytkowanych w sposób niekolidujący z ich pierwotną funkcją. Ich właścicielami są osoby prywatne (4), samorządy (3), państwo (2) lub podmiot, do którego jest brak danych (1). Połowa z tych obiektów (5) miała funkcję folwarczną, 2 rezydencjonalną, a po 1 funkcję gospodarczą, inną oraz zieleni. Następną grupą są obiekty nieużytkowane (5), spośród których 2 to obiekty folwarczne, po 1 rezydencjonalny, mieszkalny i zieleni. W stosunku do 3 obiektów, które utraciły wartość, brak danych na temat użytkowania. Są to obiekty: państwowy, prywatny i z kategorii inne (obiekty z funkcją rezydencjonalną, folwarczną i gospodarczą). Jedyny zabytek użytkowany w sposób kolidujący z jego funkcją to obiekt rezydencjonalny będący własnością samorządu.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%	1	1,82%
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,35%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,35%	0	0,00%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,53%	2	0,50%

Najczęstszą przyczyną zakwalifikowania do grupy obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, są przekształcenia naruszające w sposób istotny substancję zabytkową. Są to przeważnie niemal całkowite przebudowy obiektów z użyciem nowoczesnych materiałów. Stało się tak w przypadku 10 obiektów architektonicznych i 1 parku. W grupie tej znalazło się 5 obiektów folwarcznych, 3 rezydencjonalne, 2 gospodarcze i 1 z kategorii zieleni. Z tego 4 obiekty stanowiły własność samorządów, 3 były prywatne, 2 państwowe, 1 miał własność określoną jako inna, a do 1 brak jest danych o własności. Przykładem jest należący do właściciela prywatnego dwór w Dąbrówce, który został rozebrany, a następnie odbudowany przy użyciu nowoczesnych materiałów.

Drugą kategorią są obiekty, które na skutek złego stanu technicznego i zniszczeń substancji historycznej utraciły wartość zabytkową. W województwie jest ich łącznie 5, z czego 3 należą do państwa, 1 do samorządu, a 1 jest prywatny. To 3 obiekty folwarczne, 1 rezydencjonalny i 1 mieszkalny. Kolejną przyczyną zakwalifikowania do grupy, określona jako inne zaniedbania, dotyczy 2 obiektów zieleni będących własnością samorządów.

Całkowita utrata wartości zabytkowych dotyczy przede wszystkim obiektów, które znajdują się w ruinie, w których zachowane są jedynie fragmenty ścian zewnętrznych, jak w przy-

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,63%
1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,30%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,86%
3	7,32%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,47%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,08%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	5,26%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	5	2,31%
1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,61%
8	2,13%	2	2,02%	1	0,22%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%	19	0,68%

padku domu przy ul. Rynek Jagiellończyka 13 w Nieszawie nad Wisłą oraz chlewni w Suminie i Wiosce. Do kategorii obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, został też włączony 1 obiekt, którego wpis do rejestru zabytków wydaje się nieuzasadniony. To współczesna stróżówka (zwana kordegardą) należąca do zespołu pałacowo-parkowego w Wieńcu. Jest to obiekt bez wątplenia współczesny (prawdopodobnie z lat 60. lub 70. XX w.), nieposiadający żadnych cech zabytkowych.

Obiekty przebudowane całkowicie lub niemal całkowicie (stwierdzenie stopnia przekształceń wymaga szczegółowych badań architektonicznych), jak np. obory w Kaczkówku i Woli, chlewnia w Olganowie, stajnia w Skępem-Wymyślinie, stodoły w Wilkovicach i Starym Brześciu oraz dwory w Chomiąży Szlacheckiej, Okragłej i Dąbrówce, być może posiadają jeszcze niewielkie fragmenty oryginalnej substancji zabytkowej, jednak nie na tyle znaczące, aby stwierdzić, że zachowały one wartość zabytkową. Przyczyną zniszczeń substancji zabytkowej przy dużej części z wymienionych obiektów było zapewne celowe działanie właścicieli.

Precyzyjne określenie okresu, w jakim obiekty z tej kategorii utraciły wartości zabytkowe (czyli zostały przebudowane), wymagałoby odrębnego przestudiowania każdego z przypadków w oparciu o często niedostępny Oddziałowi Terenowemu materiał dowodowy. Stąd

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,74%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	1,82%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,62%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	5	5,49%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	5	3,50%	0	0,00%	0	0,00%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	2	2,38%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	17	0,86%	0	0,00%	0	0,00%

aż 18 z tych obiektów nie ma sprecyzowanego czasu utraty wartości. Można jednakże przypuszczać (na podstawie stanu zachowania i użytych materiałów), że przebudowy nastąpiły w większości w ostatnich 20–30 latach.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W województwie kujawsko-pomorskim stwierdzono, że nie istnieje 47 obiektów zabytkowych, które znajdują się w rejestrze zabytków, co stanowi 1,68% ogólnego zasobu. Choć pod względem liczbowym wynik ten jest trzecim w kraju (mniej zabytków nieistniejących jest jedynie w województwach świętokrzyskim i lubelskim), to jednak wynik procentowy jest zbliżony do ogólnopolskiej średniej. Rozmieszczenie miejsc po zabytkach nieistniejących w podziale na powiaty nie wykazuje szczególnych prawidłowości. W 9 powiatach (z 23) nie stwierdzono braków w zasobie zabytków. Najwięcej obiektów nieistniejących znajduje się w powiecie inowrocławskim (11), z kolei w powiecie świeckim jest ich 8, w lipnowskim –

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17

5, aleksandrowskim – 4, we włocławskim – 4, Włocławku – 3, chełmińskim – 3, po 2 w powiatach bydgoskim i Toruniu, pojedyncze zaś w powiatach rypińskim, sępoleńskim, tucholskim, żnińskim i w Bydgoszczy.

Wśród obiektów nieistniejących można wyróżnić dwie główne grupy. Pierwsza to budynki gospodarcze (22 obiekty; 5,85% ich zasobu w województwie), najczęściej należące do zespołów dworsko-folwarcznych, np. stodoły w Dębicach, Kazaniu, Leniach Wielkich, Tłuchowie, magazyn w Woli, spichlerz w Kamienicy oraz budynek folwarczny w Miechowicach. Były one celowo rozbierane lub ulegały dewastacji, co było powodowane często brakiem świadomości mieszkańców lub użytkowników, że podlegają one ochronie jako obiekty rejestrowe. Druga grupa to obiekty mieszkalne (13), głównie wiejskie chaty i domy małomiasteczkowe. Pozostałe braki dotyczą obiektów rezydencjonalnych i zieleni (po 3), przemysłowych (2) oraz pojedynczych obiektów użyteczności publicznej, sakralnej, cmentarzy i innych.

Podczas weryfikacji odnotowano, że najwięcej zabytków nieistniejących miało powstanie XIX-wieczną (29 obiektów w województwie, co stanowi 1,99% obiektów z tego

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,00%	2	3,64%
Lipnowski	1	4,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,13%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	1	0,21%	0	0,00%	1	0,62%	0	0,00%	3	0,92%	3	0,74%

okresu). Wśród zabytków z XVI–XVIII w. stwierdzono 8 obiektów nieistniejących, co przy znacząco mniejszym ich zasobie w porównaniu z najliczniejszym zasobem XIX-wiecznym (odpowiednio 399 i 1460) stanowi porównywalny do tego ostatniego odsetek braków (2,01%). Wśród zabytków XX-wiecznych odnotowano nieistnienie 7 obiektów (1,36% zasobu tejże grupy).

Pod względem liczby zabytków wpisanych do rejestru najwięcej braków stwierdzono dla obiektów murowanych ceglanych (27). Wśród zabytków drewnianych, zarówno konstrukcji wieńcowej, jak i szkieletowej, odnotowano nieistnienie odpowiednio 13 i 2. Pojedynczym przypadkiem jest odnotowanie braku wiatraka-napędu pompy wodnej z zespołu dworskiego w Marcinkowie Dolnym, rzadkiego w województwie kujawsko-pomorskim obiektu z grupy zabytków metalowych.

Wśród obiektów nieistniejących największą ich część stanowiła własność prywatna (23 obiekty – przede wszystkim budynki folwarczne i mieszkalne). Dla własności państwowej i samorządowej stwierdzono braki po 5 obiektów. Nieistnienie zabytków w kategorii własność kościołów i związków wyznaniowych stwierdzono dla 2 obiektów: kostnicy przy-

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	4	13,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	3,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,40%
1	12,50%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,30%
2	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,04%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	17,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	4,72%
4	9,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,47%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,89%
1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,39%
2	5,26%	0	0,00%	5	23,81%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	5,33%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	1	6,25%	2	0,55%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	3,03%	2	22,22%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,16%
2	3,51%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,85%
1	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%
22	5,85%	0	0,00%	13	2,90%	2	1,96%	1	0,71%	1	0,83%	47	1,68%

kościelnej w Bobrownikach i cmentarza ewangelickiego w Toruniu (obecnie teren zabudowany – prawdopodobnie będący własnością komunalną).

Stwierdzono, że głównymi przyczynami zniszczenia zabytków nieruchomości jest brak opieki nad obiektem, skutkujący zjawiskami negatywnymi prowadzącymi do jego stopniowej degradacji (zużycia materiału/konstrukcji, w szczególnych przypadkach zachodzącej w sposób nagły – np. pożar), zakończonej rozbiórką, jak również w odwrotnej kolejności, na skutek zachodzącej degradacji porzucenie obiektu (w sensie wypełniania przez niego funkcji użytkowych), w ślad za tym idzie pozbawienie go opieki. W województwie głównymi przyczynami zniszczenia obiektów zabytkowych były rozbiórki (21, z czego 13 budynków murowanych, 7 drewnianych, 1 metalowy) oraz pożary (9 obiektów, z czego 7 budynków drewnianych). Należy jednak zauważyć, że wymienione czynniki zwykle dopełniały jedynie zaniedbania ze strony właścicieli i użytkowników zabytków. Pod względem własnościowym najczęściej rozzebrano (10) i spłonęło budynków prywatnych (7). Zauważono pewną korelację zniszczeń i skutków zmiany własności oraz sposobu gospodarowania, będących wynikiem transformacji ustrojowej państwa.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Aleksandrowski	1	4,35%	0	0,00%	3	4,11%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	1	20,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	3	2,91%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	9	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	2	16,67%	0	0,00%	3	3,30%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	5	31,25%	0	0,00%	3	3,13%	0	0,00%	0	0,00%
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	1	0,31%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławek	1	50,00%	0	0,00%	2	2,56%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	1	6,25%	0	0,00%	2	1,40%	0	0,00%	0	0,00%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	13	9,77%	2	4,26%	27	1,36%	0	0,00%	0	0,00%

W przeważającej części dla województwa kujawsko-pomorskiego brak ustaleń, kiedy dokładnie nastąpiło zniszczenie obiektu zabytkowego (30 przypadków). W trakcie weryfikacji stwierdzono, że co najmniej sporadyczne zniszczenia następowały od lat 60. XX w. Należy podejrzewać, że szczególne nasilenie zniszczeń nastąpiło już na przełomie wieków XX i XXI (6 ustalonych przypadków dla XXI w.).

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W czasie przeprowadzania i opracowywania weryfikacji na terenie województwa kujawsko-pomorskiego z rejestru zabytków zostało wykreślonych 25 obiektów. Są to m.in. zespół dworsko-parkowy w Szembruku, obiekty folwarczne (m.in. z Różanej i Poledna, gdzie wykreślono obiekty współczesne nieposiadające wartości zabytkowych), zespół kolejki wąskotorowej Brodnica-Ostrowite (której elementy były już wykreślane wcześniej), dwór, kuźnia i wozownia w Chalinie, spichlerz w Kawęcinie. Wykreślono 3 obiekty zgłoszone podczas wery-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	43

fikacji terenowej jako nieistniejące – stodołę, stajnię i wozownię z zespołu dworskiego w Dębicach (pow. włocławski). Wśród obiektów wykreślonych, pod względem funkcji dominują obiekty folwarczne (16), następne są obiekty rezydencjonalne (3), gospodarcze, przemysłowe i zieleń (po 2). Wykreślenia dotyczyły także części obiektów wpisanych do rejestru zabytku, przy utrzymaniu wpisu jego pozostałej reszty (jak np. wykreślenie części parku w Lubieniu Kujawskim i fragmentu cmentarza w Kcyni).

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Podczas weryfikacji nie zidentyfikowano 8 obiektów wpisanych do rejestru zabytków (co stanowi 0,26% ogólnego zasobu zabytków rejestrowych w województwie). To stosunkowo niewiele w skali ogólnopolskiej w porównaniu z większością innych województw.

Pod względem rozmieszczenia przestrzennego nie udało się zidentyfikować obiektów w 4 powiatach: lipnowskim (3), nakielskim, włocławskim (po 2) i aleksandrowskim (1). Obiek-

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	3	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	1	3,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	0	0,00%	1	14,29%	2
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,28%	1	2,22%	0	0,00%	3
Golubsko-dobrzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grudziądz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	6,02%	3	6,67%	0	0,00%	11
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	2	2,25%	1	4,76%	1	16,67%	5
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	1
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	3	16,67%	4	4,30%	0	0,00%	1	8,33%	8
Toruń	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,71%	0	0,00%	0	0,00%	2
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Wąbrzeski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Włocławek	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	2	4,44%	0	0,00%	0	0,00%	3
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	4
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,13%	0	0,00%	1
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	8	2,01%	29	1,99%	7	1,36%	3	3,09%	47

ty niezidentyfikowane należą do dwóch grup zabytków: klasyfikowanych jako folwarczne (5 obiektów: piekarnia przy zespole dworskim w Rajgrodzie, piwnica w zespole dworskim w Choceniu, budynek gospodarczy w zespole dworskim w Mchówku, dom mieszkalny w zespole folwarcznym w Dębowie i dom mieszkalny przy zespole dworskim w Wylazłowie) oraz mieszkalne (3 obiekty: oficyna i dom przy zajezdzie w Skępem-Wymyślinie oraz dom przy ul. Pocztovej 4 w Nieszawie), wszystkie o proveniencji XIX-wiecznej, z wyjątkiem 1 (piwnica w Choceniu), co do którego brak jest danych o datowaniu. Są to budynki ceglane murowane oraz 1 budowla ziemna (piwnica w zespole dworsko-parkowym w Choceniu).

Powtarzającą się przyczyną braku możliwości rozpoznania obiektu w terenie jest brak wskazania lokalizacji w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków. W decyzjach sprzed lat 90. XX w. informacja o objęciu ochroną konserwatorską zabytku sprowadza się zazwyczaj do wymienienia go z nazwy (niekiedy, w przypadkach budownictwa wiejskiego, przypisania mu funkcji, niejednokrotnie ulegającej zmianie od momentu wpisu). Przy znacznych zmianach w układzie przestrzennym i przebudowach powiązanych ze sobą obiektów, brak opisu ich lokalizacji praktycznie uniemożliwia ich rozpoznanie (jak np. w zespole zajazdu w Skępem-Wymyślinie).

Kolejną przyczyną jest dość powszechny w dawniejszych decyzjach brak załącznika graficznego bezspornie wskazującego lokalizację obiektu. Do innych przyczyn braku rozpoznania należą również zmiany przynależności adresowej, połączone z brakiem udokumentowania tych zmian (np. w przypadku domu z Nieszawy). Stosunkowo niewielki odsetek obiektów nierozpoznanych dotyczy przede wszystkim obiektów stanowiących trudne do identyfikacji elementy zespołów dworsko-folwarcznych.

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. do parków etnograficznych (skansenów) przeniesione zostały 2 obiekty budownictwa wiejskiego, które nadal pozostają w rejestrze zabytków. Są to: chata z Lubczynka oraz stodoła z Sarbinowa. Należy zaznaczyć, że translokacje do skansenów w granicach dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego oraz poza nie wykonywano także wcześniej (od lat 60. XX w.). Przepuszczalnie nie obejmowały one obiektów wpisanych do rejestru zabytków (głównie translokacje starsze) lub po przeniesieniu do inwentarza muzealnego zostały skreślone z rejestru.

W województwie kujawsko-pomorskim znajdują się 4 parki etnograficzne (w tym 1 w organizacji) prowadzone przez muzea. W centrum Torunia znajduje się najstarszy, udostępniony już częściowo w 1969 r., park przy Muzeum Etnograficznym im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej. Zgromadzono w nim zabytki architektury drewnianej najbliższych rejonów etnograficznych. Ponadto muzeum posiada niewielki park na terenie dawnej podtoruńskiej wsi Kaszczorek (obecnie przedmieście Torunia), utworzony w oparciu o znajdującą się *in situ* zabytkową zagrodę, zakupioną w 1967 r. (przenoszenie i rekonstrukcja pozostałych elementów parku, związanych z zajęciami rybacko-wodniackimi, odbywała się w latach 1985–1998). Trzecim parkiem toruńskiego muzeum jest aktualnie powstający olenderski park etnograficzny na terenie podtoruńskiej wsi Wielka Nieszawka. W 1993 r. otwarty został Kujawsko-Dobrzyński Park Etnograficzny w Kłóbce, będący oddziałem Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku.

Stwierdzone w okresie przeprowadzania weryfikacji terenowej 2 przeniesienia zabytków wpisanych do rejestru miały miejsce w powiecie żnińskim. W 1988 r. drewniana podcieniowa chata z przełomu XVIII i XIX w., z miejscowości Lubczynek (gm. Rogowo) trafiła do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach (woj. wielkopolskie). W 1993 r. w Sarbinowie (gm. Żnin) została rozebrana drewniana stodoła z pierwszej połowy XIX w., z przeznaczeniem umieszczenia jej w projektowanym niewielkim parku etnograficznym w Wenecji koło Żnina. Projekt nie został jednak zrealizowany i jej obecny stan jest nieznan. Już po zakończeniu weryfikacji (w 2017 r.) został przeniesiony do skansenu w Kłóbce drewniany kościół z Brzeźna (gm. Lipno), który do tej pory był uznawany za obiekt zagrożony.

Zdefiniowane wartości w orzeczeniach obejmowania ochroną konserwatorską odnoszą się do rozebranych obiektów. Obiekty z powiatu żnińskiego to zdegradowane relikty zabudowy drewnianej, w momencie rozbiórki pozostające w otoczeniu młodszych budyn-

ków (w tym współczesnych). Ich rozbiórka nie miała wpływu na zmianę wartości otoczenia.

Poza wymienionymi powyżej translokacjami do skansenów etnograficznych, w województwie kujawsko-pomorskim dokonano także 1 translokacji obiektu zabytkowego objętego ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków na teren prywatny. Jest to willa drewniana, o konstrukcji szkieletowej z 1902 r. z Torunia, która została przeniesiona na teren gminy Golub-Dobrzyń. Obiekt po pracach rekonstrukcyjnych, z częściowym użyciem nowego materiału (w tym pochodzącego z rozbiórek innych obiektów) znajduje się obecnie w dobrym stanie. Translokacja ta powiązana była z ratowaniem tego obiektu przed zniszczeniem (w 2006 r., przy braku zainteresowania właścicieli utrzymaniem budynku, uległ on częściowemu spaleni). Budynek rozbierano, począwszy od 2007 r. Już w okresie międzywojennym otoczenie pierwotnego miejsca budynku translokowanego zabudowywano obiektami mieszkalnymi, znacząco przewyższającymi jego rozmiary. Zabudowę kontynuowano w czasach współczesnych, co stopniowo prowadziło do częściowej utraty wartości miejsca. Prace rekonstrukcyjne prowadzono na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. Jest to w województwie kujawsko-pomorskim odosobniony przypadek przeniesienia zabytku wpisanego do rejestru (nie do skansenu). O jego translokacji zdecydowały wola i determinacja ratowania obiektu prywatnego inwestora powiązanego z dziedziną ochrony zabytków.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wszystkie obszarowe zabytki wpisane do rejestru zabytków mają zachowane wartości historyczne (22 obiekty; 100%). W świetle dokonanej weryfikacji zachowanie wartości artystycznych przypisać można 6 obiektom (27,27%), w tym 2 układom urbanistycznym (9,09%), 3 zespołom zabudowy (13,64%), 1 w kategorii krajobraz kulturowy (4,55%). Posiadane wartości artystyczne dla pozostałych 18 zabytków obszarowych (81,82%) ocenić można jako częściowo zachowane. Wartości naukowe zachowują 22 obiekty (100%). Na terenie województwa znajdują się 2 zabytki obszarowe o wartościach ponadregionalnych: dzielnica staromiejska Torunia (Pomnik Historii i miejsce wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO) oraz Chełmna (Pomnik Historii).

Należy zwrócić uwagę, że w większości decyzji o wpisie do rejestru zabytkowych układów urbanistycznych znajdujących się na terenie dzisiejszego województwa kujawsko-po-

morskiego Wojewódzki Konserwator Zabytków w sposób zdawkowy artykułował wartości merytorycznie uzasadniające objęcie zabytku ochroną konserwatorską. Zwykle zadowalał się jednozdaniową konstatacją, w której wskazywał, że przedmiotem ochrony jest obszar ukształtowany w przeszłości oraz elementy struktury przestrzennej z tejże przeszłości pozostają zachowane. Niekiedy dodatkowo wyrażał stanowisko, że z powyższego powodu obszar posiada wartość zabytkową (względnie historyczną i zabytkową). Niejako owo oczywiste stwierdzenie istnienia wartości zabytkowej każdorazowo odnosiło się do utrwalonego stanu formy urbanistycznej.

W wypadku terenów miast lokowanych w średniowieczu w młodszych epokach następowało ich przekształcenie. Przy czym w poszczególnych ośrodkach zauważane jest zróżnicowanie stopni zachowania substancji zabytkowej, zachowania charakteru i kompozycji historycznego miasta oraz zachowania cech stylowych zabudowy. Stąd m.in. mogą one posiadać niejednakowe znaczenie dla poznania naukowego. Wyniki badań weryfikacyjnych świadczą, że już po objęciu ochroną konserwatorską zabytków obszarowych w ich obrębie podejmowano mniejsze bądź większe działania inwestycyjne. Nie stwierdzono jednak zmian, które powodowałyby utratę najbardziej istotnych wartości zabytków urbanistyki. Z nielicznymi wyjątkami stopień zachowania nieprzekształconej substancji zabytkowej w przeważającej części odpowiada stanowi z momentu wpisu.

Z pewnością najlepiej zachowane wartości zabytkowe występują w odniesieniu do dzielnic staromiejskich Torunia i Chełmna oraz toruńskich przedmieść Bydgoskie i Rybaki (z XIX–XX w.), gdzie przy zachowaniu nieprzekształconej substancji zabytkowej, w pełni utrzymana pozostaje funkcja wnętrza urbanistycznych oraz charakter historycznej koncepcji przestrzennej. Czytelne pozostają zasady kompozycji miasta oraz cechy stylistyczne jego historycznej zabudowy. Zabytki obu miast mają pozaregionalne znaczenie dla badań naukowych. Stosunkowo nieliczne przypadki wprowadzania współczesnej zabudowy, niekiedy uważanej za kontrowersyjną (Toruń), nie wpłynęły na posiadane wartości zabytkowe. Z pewnością wysokie wartości przypisać można zabytkowej formie urbanistycznej średniowiecznego Grudziądza, zwłaszcza w zachodniej części miasta z zespołem spichrzy. Nadwiślańskie położenie wymienionych miast stwarza dogodną możliwość obserwowania od strony rzeki panoram. Na uwagę zasługują ośrodki w Toruniu i Grudziądzu, od strony Wisły niezabudowane przedmieściami. Trudności w ocenie wartości zabytku urbanistyki występują w przypadku dzielnicy staromiejskiej w Bydgoszczy. Wprowadzenie w czasach współczesnych na niezabudowanych parcelach (często po wyburzeniach z okresu II wojny światowej oraz późniejszych) nowych obiektów architektury tylko częściowo wpłynęło na zrewaloryzowanie historycznej przestrzeni śródmiejskiej. W rezultacie obszar objęty ochroną konserwatorską, stosunkowo duży i niejednorodny pod względem urbanistycznym, w wielu miejscach pozostaje dysharmonijny. W ostatnich latach wiele uwagi poświęcono działaniom rewaloryzacyjnym w partiach miasta wokół rzeki Brdy, w tym pracom na Wyspie Młyńskiej.

W miastach małych i średnich województwa w wyniku działań inwestycyjnych, zwykle powiązanych z częściową wymianą zabudowy (niekiedy przebudową połączoną ze zmianą cech architektonicznych budynków), względnie z wypełnianiem parcel wcześniej niezabu-

dowanych, doszło do pewnego obniżenia wartości (głównie historycznych i artystycznych). Do szczególnych przypadków należą próby wzbogacenia funkcji śródmiejskiej poprzez budowę w latach 60.–80. XX w. budynków handlowo-usługowych o cechach architektury socjodernistycznej, ze względu na skalę i styl zabudowy, niejako przeciwstawionych charakterowi otoczenia (zwykle nad nim dominują). Tego rodzaju działania stwierdzono m.in. w Brodnicy (przedmieście Kamionka), Brześciu Kujawskim (ul. Reymonta), Koronowie (rynek), Nieszawie (rynek), Nowem, Rypinie (budynek mieszkalno-handlowy przy rynku wzniesiony przed wpisem do rejestru) i Tucholi (pl. Zamkowy).

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Podczas procesu weryfikacji nie stwierdzono istotnych zmian w stanie ich historycznego rozplanowania, umniejszających wartości zabytków obszarowych województwa. Istniejąca sieć ulic i placów stanowi powtórzenie sieci udokumentowanej w historycznych materiałach kartograficznych. Jej korekty, zazwyczaj powiązane ze zmianami i usprawnieniami organizacji ruchu ulicznego, są nieliczne oraz zachodzą głównie w strefach brzegowych obszaru chronionego. W zakresie podziału parcel, w stosunku do stanu historycznego, stwierdzono rzadkie przypadki zmian polegających głównie na łączeniu sąsiadujących ze sobą działek, i przeznaczaniu ich pod wspólną zabudowę (np. Bydgoszcz: ul. Mostowa, ul. Jatki). Należy uznać, że zabytki obszarowe objęte ochroną konserwatorską zachowują, z małymi wyjątkami, historyczną zabudowę, w dużej części o oryginalnej substancji i formie. Skutkiem tego zachowane pozostają zabytkowe wnętrza urbanistyczne. W większości są to dzisiejsze centra miast o proveniencji średniowiecznej ze zmianami z młodszych epok (najczęściej w kostiumie z XIX i początku XX w.), oraz wnętrza przedmieść powstałych w XIX w. (przede wszystkim partie obszarów chronionych w Bydgoszczy i we Włocławku oraz toruńskie dzielnice Bydgoskie Przedmieście i Rybaki).

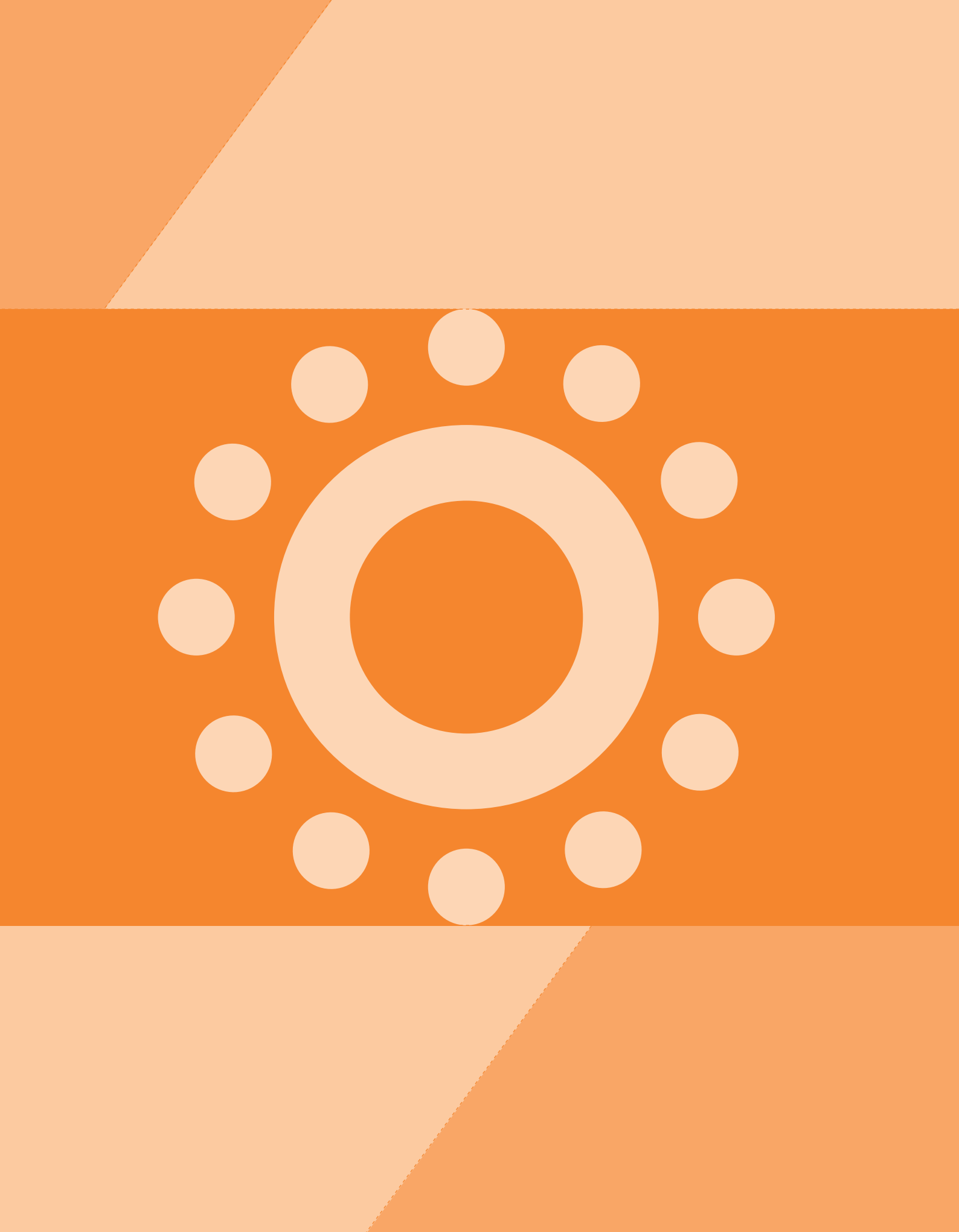
Z treści analizowanych orzeczeń o obejmowaniu ochroną konserwatorską zabytków urbanistyki dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego nie wynika, jakoby ochronie podlegać miały ekspozycje zabytkowego obszaru, panoramy, dominanty, akcenty kompozycyjno-architektoniczne, urbanistyczne i krajobrazowe, identyfikujące zabytkowy obszar. Najwyraźniej taka sytuacja przyczyniła się nierzadko do dość dowolnego, pod względem planistycznym, traktowania przestrzeni wokół zabytków urbanistyki, poprzez wprowadzanie nowej zabudowy, zniekształcającej historyczne sylwety miast. Szczególnie dotkliwym przykładem tego rodzaju jest przypadek Chełmna oglądanego od strony doliny Wisły. Wybudowane w czasach współczesnych, na wschód od miasta średniowiecznego, osiedle z pięciokondygnacyjnymi blokami, usytuowane w sposób eksponowany na krawędzi doliny, całkowicie zdominowało historyczną panoramę, oglądaną od strony północno-wschodniej.

Odrębnego omówienia wymaga stan zachowania tzw. terenu Grodzтва, stanowiącego jedną z części składającej się na przedmiot wpisu do rejestru zabytków zespołu urbanistycz-

nego Kruszwicy. Brak jednoznacznego wskazania w sentencji orzeczenia konserwatorskiego uznania za zabytek, o jaki właściwie teren chodzi, przy braku odpowiedniego załącznika graficznego, uniemożliwia jednoznaczne rozpoznanie jego aktualnego stanu, w stosunku do stanu historycznego. Należy dodać, że już po objęciu ochroną konserwatorską wspomniany teren, który znajduje się po wschodniej stronie jeziora Gopło, objęto współczesną zabudową mieszkaniową i usługową.

RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTKÓW OBSZAROWYCH

Podczas weryfikacji stwierdzono jednostkowo występujące zagrożenia mające wpływ na częściową utratę wartości zabytkowej obszarów, które były podstawą wpisu tychże do rejestru zabytków. Należy przy tym wskazać na istniejące trudności w jednoznacznej ocenie zagrożeń dla zweryfikowanych zabytków urbanistyki. W wielu przypadkach bowiem z charakteru działań dokonywanych na obszarze chronionym można wnioskować, że są one przejawami prób uzupełniania parcel niezabudowanych (zazwyczaj na skutek rujnacji dotychczasowej zabudowy, np. w wyniku działań wojennych, pożaru i in.), z natury rzeczy stanowiących elementy dysharmonijne wśród otaczającej je przestrzeni. Niektóre z tych działań prowadzono z poszanowaniem zasad historycznego rozplanowania, jednak wprowadzano zarazem w zabytkowe otoczenie budynki współczesne (o formach i zastosowanym materiale typowym dla kanonu architektury z okresu ich powstania). Rzadko dochodziło do zerwania z tradycją ukształtowania przestrzeni (np. budowa bydgoskiej Opery Nova wraz z nowo ukształtowanym otoczeniem po północnej stronie rzeki Brdy). Do działań inwestycyjnych naruszających stan historyczny doszło głównie w latach 60.–80. XX w. w związku ze wznoszeniem – zwłaszcza w małych miastach – budynków handlowo-usługowych o cechach architektury socmodernistycznej, sprzecznej z charakterem otoczenia. Ponadto na obszarach chronionych stwierdzono przypadki budowy jednorodzinnych domów mieszkalnych, często o formach prostopadłościennych, stanowiących całkowite odejście od miejscowej tradycji architektonicznej, m.in. w Chełmnie, Koronowie, Łabiszynie, Nieszawie i Tucholi. Za szczególny przypadek należy uznać skutek działań inwestycyjnych w Kruszwicy po wschodniej stronie jeziora Gopło (częściowo wzdłuż dzisiejszej ul. Kolegiackiej oraz na obszarze Grodztwa) – terenie mającym w momencie wpisu do rejestru zabytków charakter przedmiejsko-wiejski, a obecnie zajęтым przez pięciokondygnacyjne budynki mieszkalne i budynki usługowe.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego znajdują się zabytki zakwalifikowane do wszystkich grup weryfikacyjnych: zachowane w dobrym stanie; zagrożone, ale nie utraciły wartości; o utraconych wartościach; nieistniejące; niezasadnie wpisane.

Uznano, że tylko 2,09% zabytków jest niezagrożona. Głównym zagrożeniem stwierdzonym w przypadku 80,63% zabytków jest działanie sił natury w postaci rosnących drzew i krzewów, kopania nor przez zwierzęta, erozję rzeczną boczną. Za zagrożenie uznano obecność nawet niewielkiej ilości drzew czy kęp krzewów, stąd tak duża skala tej kategorii. Ponad 16% zabytków zagrożonych jest inwestycjami, przede wszystkim w postaci zabudowy na terenie wpisanym do rejestru bądź w bezpośrednim sąsiedztwie. Ponad 13% stanowisk zagrożonych jest rozorywaniem – najczęściej orka prowadzona jest w bezpośrednim sąsiedztwie chronionego obiektu, ale są przypadki orki wykonywanej na terenie obiektu wpisanego do rejestru. Również ponad 13% zabytków narażonych jest na tzw. inne zagrożenia, jak nielegalne wysypisko śmieci, współcześnie użytkowany cmentarz, zbudowana myśliwska ambona, uprawa warzyw, sad, podczas lustracji terenowej na stanowiskach stwierdzono ślady pojazdu czterokołowego, prawdopodobnie quada, którym rozjeżdżano majdan i wał. Około 10% zabytków zagrożonych jest prowadzoną w ich sąsiedztwie bądź na nich gospodarką leśną, ponad 4% wydobywaniem kruszyw. Wymienione zagrożenia nie występują na stanowiskach tylko pojedynczo, ale także dwie bądź trzy kategorie jednocześnie.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny						
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Aleksandrowski	0	0,00%	7	3,67%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	7
Brodnicki	0	0,00%	20	10,47%	4	1,57%	1	0,52%	1	0,52%	22
Bydgoski	0	0,00%	3	1,57%	2	1,05%	0	0,00%	3	1,57%	6
Bydgoszcz	0	0,00%	2	1,05%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	2
Chełmiński	0	0,00%	8	4,19%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	8
Golubsko-dobrzyński	1	0,52%	7	3,67%	2	1,05%	0	0,00%	1	0,52%	9
Grudziądzki	0	0,00%	14	7,33%	3	1,57%	0	0,00%	3	1,57%	17
Inowrocławski	2	1,05%	16	8,38%	12	6,28%	1	0,52%	0	0,00%	19
Lipnowski	0	0,00%	11	5,76%	5	2,62%	0	0,00%	0	0,00%	11
Mogileński	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	1
Nakielski	0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
Radziejowski	0	0,00%	7	3,67%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	7
Rypiński	0	0,00%	9	4,71%	3	1,57%	1	0,52%	0	0,00%	10
Sępoleński	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	1
Świecki	0	0,00%	3	1,57%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	3
Toruński	0	0,00%	13	6,81%	3	1,57%	0	0,00%	2	1,05%	15
Tucholski	0	0,00%	3	1,57%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	3
Wąbrzeski	1	0,52%	5	2,62%	2	1,05%	0	0,00%	1	0,52%	7
Włocławski	0	0,00%	22	11,52%	8	4,19%	0	0,00%	1	0,52%	23
Żniński	2	1,05%	12	6,28%	6	3,14%	2	0,52%	2	1,05%	18
Razem w województwie	6	3,14%	166	86,93%	66	34,02%	5	2,08%	14	7,32%	191
Zabytki szczególnie cenne	1		12		7		0		0		13

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	0	0,00%	7	3,67%	0	0,00%	7	3,67%	5	2,62%
Brodnicki	0	0,00%	18	9,42%	0	0,00%	20	10,47%	20	10,47%
Bydgoski	0	0,00%	3	1,57%	0	0,00%	3	1,57%	4	2,09%
Bydgoszcz	0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	2	1,05%	2	1,05%
Chełmiński	0	0,00%	8	4,19%	1	0,52%	8	4,19%	8	4,19%
Golubsko-dobrzyński	1	0,52%	8	4,19%	2	1,05%	8	4,19%	5	2,62%
Grudziądzki	0	0,00%	13	6,81%	0	0,00%	14	7,33%	15	7,85%
Inowrocławski	2	1,05%	10	5,24%	0	0,00%	18	9,42%	10	5,24%
Lipnowski	0	0,00%	9	4,71%	0	0,00%	2	1,05%	6	3,14%
Mogileński	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%
Nakielski	0	0,00%	2	1,05%	1	0,52%	2	1,05%	2	1,05%
Radziejowski	0	0,00%	6	3,14%	1	0,52%	6	3,14%	6	3,14%
Rypiński	0	0,00%	6	3,14%	0	0,00%	6	3,14%	8	4,19%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%
Świecki	0	0,00%	3	1,57%	1	0,52%	2	1,05%	3	1,57%
Toruński	0	0,00%	12	6,28%	5	2,62%	12	6,28%	13	6,81%
Tucholski	0	0,00%	3	1,57%	1	0,52%	2	1,05%	3	1,57%
Wąbrzeski	1	0,52%	6	3,14%	0	0,00%	6	3,14%	5	2,62%
Włocławski	0	0,00%	16	8,38%	0	0,00%	18	9,42%	19	9,95%
Żniński	2	1,05%	8	4,19%	1	0,52%	11	5,76%	10	5,24%
Razem w województwie	6	3,14%	141	73,83%	13	6,79%	149	78,01%	145	75,93
Zabytki szczególnie cenne	1		10		0	0,00%	10		11	

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	0,52%	0	0,00%	5	2,62%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,52%	0	0,00%	18	9,42%	3	1,57%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%
1	0,52%	0	0,00%	5	2,62%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	6	3,14%	2	1,05%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%
1	0,52%	0	0,00%	3	1,57%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,52%	0	0,00%	13	6,81%	3	1,57%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,52%	10	5,24%	12	6,28%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	5	2,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,52%	1	0,52%	3	1,57%	3	1,57%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	0,52%	0	0,00%	10	5,24%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	4	2,09%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	18	9,42%	8	4,19%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
2	1,05%	0	0,00%	1	0,52%	6	3,14%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%
9	4,69%	3	1,56%	104	54,43%	67	35,06%	5	2,61%	4	2,08%	1	0,52%
0		1		6		6		0	0,00%	1		1	

Za zachowane w dobrym stanie uznano jedynie 6 zabytków – w Gąskach, Osieczku, Płonkowie, Podolinie i 2 w Biskupinie. Obiekty w Osieczku i Podolinie są grodziskami z dobrze zachowaną formą naziemną, porośniętą tylko trawą, są praktycznie wzorem, w jaki sposób powinna wyglądać opieka nad tego typu stanowiskami (m.in. jaka roślinność jest na nich dopuszczalna). Na stanowisku w Płonkowie znajdują się pozostałości cmentarza z kamieniami nagrobnymi, a także relikty kościoła. Na stanowisku nr 21 w Gąskach znajduje się cmentarzisko wielofazowe (o różnym obrządku pogrzebowym) nieposiadające naziemnej formy. Na stanowisku nr 4 w Biskupinie są pozostałości osady obronnej ludności kultury łużyckiej – uznane za szczególnie cenne. Za obiekt zachowany w dobrym stanie uznano otoczenie zabytku, na którym znajdują się m.in. stanowiska archeologiczne, w dużej części obszar ten ma cechy seminaturalne. Zabytki będące w dobrym stanie zagrożone są w trzech przypadkach działaniem sił natury, a w jednym przypadku inwestycjami.

W oparciu o przeprowadzoną weryfikację rejestru zabytków można w następujący sposób ocenić stan ich zachowania oraz określić podstawowe kierunki działań:

**LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM
ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko-dobrzyński	1	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,06%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	1	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żniński	0	0,00%	0	0,00%	1	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	2	0,53%	0	0,00%	1	0,53%	2	1,06%	0	0,00%	0	0,00%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	0,53				0,53		1,06					

- uznano, że tylko 6 zabytków nie wymaga zabiegów konserwatorskich – określone wyżej jako zachowane w dobrym stanie,
- 141 stanowisk zachowało właściwą formę terenową,
- 13 stanowisk wymaga zabezpieczeń i uzupełnienia ubytków w rzeźbie,
- 145 stanowisk wymaga odsłonięcia rzeźby (oddrzewienia i odkrzewienia),
- 9 stanowisk wymaga zmiany zagospodarowania terenu,
- 3 stanowiska wymagają badań ratowniczych,
- 149 stanowisk wymaga oznakowania,
- w przypadku 4 stanowisk sugerowane jest utworzenie parku kulturowego: w Grążawach, Kałdusie, Kruszwicy i Świeciu nad Osą,
- w przypadku grobowców kujawskich w Wietrzychowicach, gdzie istnieje utworzony w 2006 r. Park Kulturowy Wietrzychowice, sugeruje się uznanie ich za Pomnik Historii,
- 5 zabytków uznano za całkowicie zniszczone.

Funkcja													
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,53%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,06%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,53%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,53%	0	0,00%	2	1,06%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,53%	0	0,00%	6	3,18%
								0,53				3,18	

Odrębnego omówienia wymagają wyniki przeprowadzonej weryfikacji rejestru zabytków dotyczące stanu zachowania Pomnika Historii – rezerwatu archeologicznego w Biskupinie. Rezerwat tworzy przede wszystkim stanowisko nr 4 w Biskupinie, relikty osady obronnej kultury łużyckiej, kilkakrotnie obejmowane ochroną konserwatorską. Po raz pierwszy zostało ono uznane za zabytek w 1935 r., a w 1958 r. wpis ponowiono. W 1995 r. kolejny raz wpisano stanowisko do rejestru zabytków, ale jako element rezerwatu archeologicznego uznanego w 1994 r. za Pomnik Historii. Stanowisko nr 4 w Biskupinie ma znaczenie symboliczne dla polskiej archeologii i z tego powodu powinno być wzorem postępowania ze stanowiskami wpisanymi do rejestru zabytków, a tym bardziej uznanymi za Pomnik Historii. Na stanowisku nr 4 pobudowano w latach 70. XX w. makiety bramy wjazdowej, dwa szeregi domów i uliczkę pomiędzy nimi oraz fragment umocnień. Pobudowanie w tym czasie *in situ* tego typu obiektów nie wzbudzało wątpliwości, ale budowanie obecnie takich obiektów już tak. Rezerwat archeologiczny w Biskupinie, na który składa się wymienione już stanowisko nr 4 oraz szereg innych stanowisk (część z nich wpisana indywidualnie

do rejestru zabytków), uznany za Pomnik Historii, po 1994 r. został w poważnym stopniu przekształcony i zainwestowany. Pobudowano na terenie Pomnika Historii *in situ* różnego rodzaju wyobrażenia domostw (neolitycznych i wczesnośredniowiecznych), a także budynki – również o dużym gabarycie – związane z obsługą ruchu turystycznego oraz część budynków składających się na zaplecze pracowniano-magazynowe. Skala poczynionych w ostatnich kilku latach inwestycji, niewątpliwie potrzebnych dla funkcjonowania muzeum, skłania do postawienia pytania o celowość objęcia formą ochrony w postaci uznania za Pomnik Historii tak dużego obszaru, na którym poza stanowiskami archeologicznymi od schyłkowego paleolitu po wczesne średniowiecze znajdowała się również współczesna infrastruktura związana z działalnością muzeum – zaplecze magazynowe, duży parking oraz część administracyjna muzeum (ulożona w odległości około 1 kilometra od jego zasadniczego obszaru w części zwartej zabudowy wsi).

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja													
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy		kopiec	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Aleksandrowski	7	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Brodnicki	17	8,9%	0	0,00%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoski	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bydgoszcz	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chetmiński	8	4,19%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Golubsko- dobrzyński	6	3,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Grudziądzki	14	7,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inowrocławski	12	6,28%	0	0,00%	1	0,52%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lipnowski	11	5,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Mogileński	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nakielski	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radziejowski	6	3,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rypiński	9	4,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sępoleński	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świecki	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Toruński	11	5,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tucholski	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wąbrzeski	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włocławski	15	7,85%	0	0,00%	2	1,05%	4	2,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Żniński	4	2,09%	0	0,00%	4	2,09%	3	1,57%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w województwie	138	72,24%	0	0,00%	10	5,23%	9	4,7%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisa- nych do rejestru w województwie	72,24				5,23		4,7							

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Za zabytki zagrożone, które nie utraciły wartości, uznano 166 obiektów (86,93% zbioru). Głównym zagrożeniem stwierdzonym w przypadku 154 zabytków (80,63%) jest działanie sił natury w postaci rosnących drzew i krzewów, kopania nor przez zwierzęta, erozji rzecz-

pole bitwy		skarb		wały		Funkcja		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji		rezerwat		Razem	
						średniowieczny zespół osadniczy: grodzisko, osada, cmentarzysko									
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	3,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	20	10,47%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,57%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	4,19%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	3,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	7,33%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	16	8,38%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	5,76%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	7	3,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	4,71%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	1	0,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,57%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	13	6,81%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,57%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	2,62%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	0	0,00%	22	11,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,52%	12	6,28%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,56%	0	0,00%	5	2,61	1	0,52%	166	86,93%
						1,56				2,1		0,52		86,93	

nej bocznej. Duże ilości nor stwierdzono w przypadku kilku grodzisk, m.in. w Gębicach, Królikowie i Obrowie. Na grodzisku w Sobiejuchach zarejestrowano bardzo dużą ilość kretowisk. W wyniku erozji rzecznej bocznej częściowemu zniszczeniu uległy grodziska w Jedwabnem (gm. Lubicz), Czarnowie-Kamieńcu (gm. Zławieś Wielka) i Bydgoszczy (obiekt w Fordonie nazywany „Wyszogród”). 31 zabytków (16,23%) zagrożonych jest inwestycjami, przede wszystkim w postaci zabudowy na terenie wpisanym do rejestru zabytków bądź w bezpośrednim sąsiedztwie. 25 stanowisk (13,1%) zagrożonych jest rozorywaniem – najczęściej orka prowadzona jest w bezpośrednim sąsiedztwie chronionego obiektu, ale są przypadki orki wykonywanej na terenie obiektu wpisanego do rejestru – Boguszewo (gm. Gruta) i Ruże (gm. Zbójno). Również 25 zabytków (13,1%) narażonych jest na tzw. inne zagrożenia, jak nielegalne wysypisko śmieci – Sikorowo (gm. Inowrocław), współcześnie użytkowany cmentarz – Jabłonowo Zamek (gm. Jabłonowo Pomorskie), zbudowana myśliwska ambona – Płowęż, st. 1 (gm. Jabłonowo Pomorskie), uprawa warzyw, sad – Gzin (gm. Dąbrowa Chełmińska), podczas lustracji terenowej na kilku grodziskach stwierdzono ślady pojazdów czterokołowych, prawdopodobnie quadów, którymi rozjeżdżano majdan i wał – Napole (gm. Kowalewo Pomorskie) i Pigża (gm. Łubianka). 19 zabytków (9,95%) zagrożonych jest prowadzoną w ich sąsiedztwie bądź na nich gospodarką leśną – np. Grążawy (gm. Bartniczka), Grodno (gm. Baruchowo), Żmijewko (gm. Zbiczno), a 8 zabytków (4,19%) zagrożonych jest wydobywaniem kruszyw – np. Kleszczyn Stary (gm. Brzuze), Opatowice (gm. Radziejów Kujawski), Sadłówek (gm. Topólka) i Słupski Młyn, st. 1 (gm. Gruta). Wymienione zagrożenia nie występują na stanowiskach tylko pojedynczo, ale także w sposób łączony: dwie, trzy kategorie jednocześnie.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

W rejestrze zabytków znajduje się 5 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe; 4 z tych obiektów były grodziskami: w Gączu (gm. Janowiec Wielkopolski), Górninie (gm. Górzno), Kołodziejewie (gm. Janikowo) i Mościskach (gm. Brzuze), a piąty został wpisany do rejestru jako stanowisko archeologiczne – osada bagienna w Biskupinie (gm. Gąsawa). Wszystkie wymienione obiekty zostały zniszczone, 2 miejsc nie zidentyfikowano w terenie: w Gączu i Mościskach.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W rejestrze zabytków znajduje się 14 obiektów, które zaliczono do nieistniejących – wszystkie wpisano jako grodziska. Obiekty te niezasadnie zostały wpisane do rejestru z uwagi na to, że nie pełniły funkcji, które im przypisano. Część z nich to naturalne formy uznane fałszywie za grodziska, np. obiekty w Bielczynach (gm. Chełmża), Górsku (gm. Zławieś Wielka), Mędrzycach, st. 2 (gm. Świecie nad Osą), Niewieżu, st. 1 (gm. Brodnica), Mózgowinie (gm. Dąbrowa Chełmińska), Pniu, st., 12 (gm. Dąbrowa Chełmińska) i Strzyżawie (gm. Dąbrowa Chełmińska). W Górsku w miejscu uznawanym za grodzisko znajduje się

użytkowany cmentarz katolicki oraz relikty osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego, a w Pniu i Strzyżawie są nieużytkowane cmentarze ewangelickie. Kilka obiektów uznanych błędnie za grodziska zostało wykonanych przez człowieka, ale ich prawdziwa funkcja nie jest znana, np. obiekty w Czewujewie (gm. Rogowo), Reczu (gm. Rogowo) i Wąbrzeźnie, st. 1 (gm. Wąbrzeźno). Obiekt w Sokołowie (gm. Brześć Kujawski) uznano za nieistniejący z powodu zbyt małej bazy źródłowej, która wskazywałaby na jego funkcję.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W okresie weryfikacji rejestru zabytków archeologicznych nie nastąpiło żadne skreślenie zabytku.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

W trakcie weryfikacji nie zostały zidentyfikowane w terenie 4 obiekty wpisane do rejestru zabytków jako grodziska, 2 z nich uznano za nieistniejące: w Poćwiardowie (gm. Golub-Dobrzyń) i w Szywałdzie (gm. Łasin), a 2 kolejne: w Gączu i Mościskach – utraciły wartości zabytkowe.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego weryfikację rejestru zabytków nieruchomości prowadzono od kwietnia 2009 do 22 października 2014 r. W pracach brało udział 6 pracowników Oddziału Terenowego oraz 3 wolontariuszy NID. Łącznie sporządzono i przekazano do Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków 23 opisy zasobu zabytkowego powiatów (tzw. zał. nr 8) oraz 231 kwestionariuszy obiektów zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych. Według stanu bazy rejestru zabytków nieruchomości NID (stan na wrzesień 2008 r.) na terenie województwa znajdowało się 2766 obiektów wpisanych do rejestru. Podczas prac stwierdzono 51 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, a dotychczas niefigurujących w bazie NID. W terenie poddano lustracji łącznie 2817 obiektów, w tym 2766 obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz 62 obiekty proponowane do wpisu. Do grup weryfikacyjnych zaliczono łącznie 2792 obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stwierdzono, że nie istnieje 47 obiektów, do skansenów przeniesiono 2 obiekty, translokowano w inne miejsce 1 obiekt, wartości zabytkowe utraciło 19 obiektów, jest zagrożonych, ale nie utraciło wartości zabytkowych 161 obiektów. Nie zidentyfikowano w terenie 8 obiektów. Ponadto podczas weryfikacji stwierdzono 51 obiektów kwalifikujących się do wpisu do rejestru zabytków, a dotychczas w nim niefigurujących oraz 12 obiektów jako uzupełnienie dotychczas istniejących wpisów. W trakcie prac weryfikacyjnych stwierdzono 25 obiektów skreślonych z rejestru zabytków nieruchomości, a figurujących w bazie rejestru NID.

Weryfikację rejestru zabytków archeologicznych prowadzono w okresie od 1 grudnia 2009 r. do 19 listopada 2015 r. W pracach brało udział 4 pracowników Oddziału Terenowego w Toruniu, 1 pracownik Działu Archeologii w Warszawie oraz 3 wolontariuszy.

Łącznie sporządzono 191 ankiet weryfikacyjnych. W terenie łącznie lustracji poddano 193 obiekty, w tym 191 obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz 2 obiekty proponowane do wpisu do rejestru.

W trakcie weryfikacji stwierdzono, że 5 obiektów utraciło wartości zabytkowe, a 14 obiektów uznano za nieistniejące ponieważ wpisano je do rejestru przypisując im funkcje, których nie pełniły. Z powodu niezidentyfikowania w terenie nie zlustrowano 4 obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.